

ที่ ๑๐๑๗๕
๗/๕/๒๔๖

พระราชดำรัส

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ ไซการปกครองแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจก
เนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

ในวันทรงกษัตริย์สวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

354.593

๑๖๕๗๒๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หอสมุดแห่งชาติ
จันทบุรี

พระราชดำรัส

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ ไซการปกครองแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจก
เนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
ในวันตรงกับเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขห้อง ๑๗

เลขหมู่ 354.393
๑๖๕๗ ๗๑

เลขทะเบียน ๗๓๖๒๔๐๔๘ จ.บ

เลขหมู่

เลขหมู่

เลขหมู่

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ฉายในสมัยใกล้กับที่ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องน

พระราชดำริเห็นได้ ทรงเรียบเรียงอย่างรอบคอบที่สุด แสดงให้เห็นชัดว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงมีพระปรีชารอบรู้ ในทางรัฐประศาสน์ ประเพณีการปกครองของไทยอย่างเก่าเป็นอย่างดี และส่วนการประเพณีการปกครองอย่างทันสมัยกันในทวีปยุโรป ก็ได้ทรงศึกษาทรงทราบหลักการโดยตลอด. พระราชดำรินี้จึงเป็นหนังสือที่ให้ความรู้ในทางการปกครองของประเทศสยามเป็นอย่างดียิ่ง.

พระราชดำรินี้ นอกจากที่จะให้ความรู้อันดียิ่งดังที่กล่าวมาแล้ว ยังทำให้เห็นพระราชหฤทัยของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นอย่างดี ว่าพระองค์มีได้ทรงนึกถึงสิ่งอันใด นอกจากความสุขของประชาชน และความเจริญรุ่งเรืองของประเทศเป็นที่ตั้ง - เป็นหลักสำคัญในการที่จะทรงพระราชดำริกิจการใด ๆ ทั้งปวง.

การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากแบบเดิม เป็นดังกระทรวง ๓๒ กระทรวงนี้ ต้องนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ซึ่งเรียกได้อย่างถูกต้องตามธรรมดาว่า “พลิกแผ่นดิน” ถ้าจะใช้คำอังกฤษก็ต้องเรียกว่า “Revolution” ไม่ใช่ “Evolution”.

การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงดังนี้ - มีนัยประเทศนั้นก็จะสำเร็จไปได้โดยง่ายดาย ปราศจากการรอลง หรือจะว่าไม่มีเลยก็เกินไปว่าได้. ประเทศญี่ปุ่นได้ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่าง “พลิกแผ่นดิน” เหมือนประเทศสยาม แต่หาได้ดำเนินการไปได้โดยสงบง่ายดายเหมือนอย่างประเทศสยามไม่ ยังคงมีการรอลงในบ้านเมือง เช่นมีซบดสัตตsuma (“Satsuma Rebellion”) เป็นต้น.

การที่ประเทศสยามได้เปลี่ยนแปลงวิธีปกครองอย่าง “Revolution” ใต้ โดยไม่ต้องมีใครต้องเสียเลือดเนื้อแม้แต่หยดเดียวทั้งนี้ ต้องนับว่าเป็นมหัศจรรย์ เป็นโชคคิของประเทศสยามเป็นอย่างยิ่ง การเปลี่ยนแปลงอย่างนี้ย่อมขัดกับประโยชน์ของคนบางจำพวก จึงยากนักที่จะสำเร็จไปได้ โดยสงบราบคาบ.

ที่การเปลี่ยนแปลงอย่างนี้สำเร็จไปได้ ในประเทศสยามโดยราบคาบ เพราะ “Revolution” ของเรานั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงริเริ่ม. ประกอบทั้งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ทรงพระปรีชาสามารถยิ่งกว่าผู้ใดหมกในเวลานั้น ทั้งทรงมีพระราชอัธยาศัยละมุนละม่อม ทรงสามารถปลุกความจงรักภักดีในชนทุกชั้นที่ได้เข้าเฝ้าใกล้ชิด ศิษย์พระองค์แม่แต่ครั้งเดียว.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเล็งเห็น การภาวนาอย่างชัดเจน และทรงทราบการที่ล่วงไปแล้วเป็นอย่างดี. ได้ทรงพระราชดำริห์ตรองโดยรอบคอบ ได้ทรงเลือกประเพณีการปกครองทั้งของไทยเราและของต่างประเทศประกอบกัน ด้วยพระปรีชาญาณอันยอดเยี่ยม ได้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงวิธีปกครองเป็นลำดับมาล้วน เหมาะสมกับเหตุการณ์และเหมาะสมกับเวลา ไม่ช้าเกินไป ไม่เร็วเกินไป.

พวกเราผู้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้มีความจงรักภักดี และรู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงอยู่ทุกขณะจิตต์ ควรตั้งใจดำเนินตามรอยพระยุคลบาทตามแต่จะทำได้ ควรพยายามแลดูการล่วงหน้า แต่ก็ควรเหลียว

(๔)

หลังคุประเพณีและหลักการที่ล่วงไปแล้วด้วยเหมือนกัน ใน ๒ อย่าง
นั้นก็พอจะทำได้ มีyakอยู่เพียงจะเลือกเวลาให้เหมาะ อย่าให้ช้า
เกินไป อย่าให้เร็วเกินไป ชื่อนี้แหละยากยิ่งนัก นอกจากมีสติ
ปัญญาแล้ว ยังต้องมีโชคก็ประกอบด้วย แต่ถ้าเราทำการใด ๆ
ไปโดยมีความสุจริตในใจ และโดยเต็มความสามารถแล้ว ก็ต้องนับว่า
ได้พยายามทำการงานตามหน้าที่จนสุดกำลังแล้ว.

ข้าพเจ้าหวังว่า หนังสือนี้จะเป็ประโยชน์ให้ความรู้แก่ท่านผู้
ได้รับแจก และคงจะเป็นที่พอใจทั่วกัน.

ปรีทิต. ๒๓.

พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต.

วันที่ ๓๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐.

สารบัญ

พระราชนิพนธ์คํานํา	ต้นสมุด
พระราชปรารภที่จะแก้ไขการปกครอง	หน้า ๑
ว่าด้วยการปกครองแต่เดิมซึ่งจัดเป็น ๖ กรม	,, ๒
ว่าด้วยหน้าที่กรมมหาดไทยแลกรมพระกระลาโหม	,, ๒
ว่าด้วยเหตุที่กรมท่าได้ยังค้ำการหัวเมือง	,, ๓
ว่าด้วยศาลชำระความกรมมหาดไทยแลกระลาโหม	,, ๔
ว่าด้วยกรมมหาดไทยแลกระลาโหมได้ว่าภาษีอากร	,, ๕
เทียบตำแหน่งกรมมหาดไทยแลกระลาโหมกับเสนาบดี	
ต่างประเทศ	,, ๕
ว่าด้วยเสนาบดี ๔ ตำแหน่งที่เรียกว่าจตุสดมภ์	,, ๕
ว่าด้วยหน้าที่พระคลัง กรมท่า	,, ๕
ว่าด้วยหน้าที่กรมเมือง	,, ๗
ว่าด้วยหน้าที่กรมวัง	,, ๑๐
ว่าด้วยหน้าที่กรมนา	,, ๑๑
ว่าด้วยความบกพร่องของกรมทั้ง ๖	,, ๑๒
ว่าด้วยกรมแยกใน ๖ กรมแบ่งได้เป็น ๔ พวก	,, ๑๓
ว่าด้วยกรมแยกทั้ง ๔ พวก	,, ๑๓
ว่าด้วยราชการพลเรือนที่แบ่งไว้ฝ่ายพลเรือน	,, ๑๓
ว่าด้วยหน้าที่กรมพระสุรัสวดี	,, ๑๔
ว่าด้วยหน้าที่กรมลูกขุน	,, ๑๖
ว่าด้วยศาลที่กำหนดมาในพระธรรมนูญ	,, ๒๑

ว่าด้วยศาลหลวง	หน้า ๒๓
ว่าด้วยศาลอาญา (ศาลกรมพระกระลาโหม)	,, ๒๒
ว่าด้วยศาลกระทรวงอาญาจักร (ศาลกรมมหาดไทย)	,, ๒๒
ว่าด้วยศาลกระทรวงนครบาล	,, ๒๓
ว่าด้วยศาลกรมวัง	,, ๒๔
ว่าด้วยศาลแพ่งกลางแลศาลแพ่งเกษม	,, ๒๕
ว่าด้วยศาลกระทรวงมรฎก	,, ๒๕
ว่าด้วยศาลกระทรวงกรมท่ากลาง	,, ๒๕
ว่าด้วยศาลกระทรวงกรมนา	,, ๒๖
ว่าด้วยศาลพระคลังมหาสมบัติ	,, ๒๖
ว่าด้วยศาลกระทรวงธรรมการ	,, ๒๗
ว่าด้วยศาลกระทรวงสัศกั	,, ๒๗
ว่าด้วยศาลกระทรวงแพทย	,, ๒๗
ว่าด้วยศาลแยกในกรมท่า	,, ๒๗
ว่าด้วยศาลรัยสั่ง	,, ๒๗
ว่าด้วยศาลราชตระกูล	,, ๒๗
ว่าด้วยวิธีกระบวนพิจารณาความ	,, ๒๗
ว่าด้วยกรมธรรมการสังฆการี	,, ๓๓
ว่าด้วยกรมราชบัณฑิตย	,, ๓๔
ว่าด้วยกรมหมอ	,, ๓๕
ว่าด้วยกรมพระอภัยกษณ	,, ๓๖

ว่าด้วยกรมพระคลังต่าง ๆ	หน้า ๓๗
ว่าด้วยพระคลังสินค้า	„ ๓๘
ว่าด้วยคลังในซ้ายในขวา	„ ๓๘
ว่าด้วยคลังราชการ	„ ๔๑
ว่าด้วยคลังวิเสศ	„ ๔๑
ว่าด้วยกรมพระคลังสวน	„ ๔๑
ว่าด้วยประโยชน์แห่งการคลัง	„ ๔๒
ว่าด้วยกรมภาษามาลา	„ ๔๓
ว่าด้วยราชการทหารแต่แบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือน	„ ๔๔
ว่าด้วยกรมล้อมพระราชวัง	„ ๔๔
ว่าด้วยราชการพลเรือนแต่แบ่งไว้ในฝ่ายทหาร	„ ๔๕
ว่าด้วยกรมแสงขึ้นโรงใหญ่	„ ๔๕
ว่าด้วยกรมช่างกรมม้า	„ ๔๕
ว่าด้วยราชการทหารแบ่งไว้ในฝ่ายทหาร	„ ๔๖
ว่าด้วยกรมอาษาแปดเหล่า	„ ๔๖
ว่าด้วยกรมอาษายี่สิบ กรมอาษาจาม กรมฝรั่งแม่นปืน กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง กรมเตรสั้งซ์ กรมกลองชนะ	„ ๔๘
ว่าด้วยกรมกองมอญ	„ ๔๘
ว่าด้วยกรมพระตำรวจหน้าแปดกรม กรมพลพัน กรมทนาย เลือก กรมค้ำชก กรมทหารใน กรมรักษาพระองค์	„ ๔๘
ว่าด้วยกรมทหารที่เกิดขึ้นภายหลัง	„ ๕๑

(๘)

ว่าด้วยการผลิตอาหารในปลายรัชกาลที่ ๓ แลรัชกาลที่ ๔	๕๒
ว่าด้วยการผลิตอาหารในรัชกาลที่ ๔	๕๔
ว่าด้วยกรมช่างสิบหมู่	๕๖
ว่าด้วยความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงรูปการเดิม	๕๖
ว่าด้วยแบ่งราชการเป็นสิบสองส่วน	๕๗
ว่าด้วยการประชุมตามแบบเดิม	๖๐
ว่าด้วยการจัดตั้งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินแลที่ปรึกษาส่วนพระองค์	๖๐
ว่าด้วยเปลี่ยนกฎหมายไทยไม่ประกาศเลิกอ้างของเก่า	๖๓
ว่าด้วยไม่มีกฎหมายกำหนดพระบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินสยาม	๖๒
ว่าด้วยพระราชประสงค์ที่จะแก้ไขการปกครอง	๖๔

พระราชดำรัส

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน

ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติ รัชหน้าที่อันใหญ่ยิ่ง ในพนักงาน
ที่จะบำรุงรักษาแผ่นดิน ซึ่งเป็นพนักงานอย่างสูง แลเป็นการอันหนัก
ยากที่จะทำการให้สะดวกได้เต็มที่ตามความต้องการ มาจนถึงบัดนี้ก็กว่า
สิบเก้าแล้ว ถึงแม้ว่าในเบื้องต้น ซึ่งมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คุณ
เหมือนหนึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบในราชการทั้งปวงแทนตัวข้าพเจ้า เป็นการ
แบ่งเบาจากข้าพเจ้าบ้างก็ดี แต่ความที่เป็นเช่นนั้นจะมีจริงบ้างก็
ไม่ เกิน ๓ ปี ตั้งแต่แรกได้ราชสมบัติมา แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเองรู้สึก
ว่าได้รับความหนักมาจำเริญตั้งแต่ได้นั่งในเสวตรฉัตร จนถึงบัดนี้ แต่
ความหนักนั้น เปลี่ยนไปต่าง ๆ ไม่เหมือนกันในสามสมัย คือแรก ๆ
แกล้ง ๆ แลบัดนี้ เพราะได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งสำคัญเช่นนั้นมาช้านาน
ได้รู้ทางราชการทั่วถึงตลอดมาแล้ว จึงเห็นว่าการปกครองในบ้าน
เมืองเรา ซึ่งเป็นไปในปัจจุบันนี้ ยังไม่เป็นวิธีปกครองที่จะให้การ
ทั้งปวงเป็นไปสะดวกได้แต่เดิมมาแล้ว ครั้นเมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันนี้
บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า การปกครองอย่างเก่า
ก็ยังไม่สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักหนาทุกที จึงได้มีความ

ประสงค์อันยิ่งใหญ่ ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สัมพันธ์เวลา
ให้เป็นทางที่จะเจริญแก่บ้านเมือง ได้คิดแลได้พูดมาช้านาน แต่การ
หาผลออกไปได้ไม่ ด้วยมีเหตุขัดขวางต่าง ๆ เป็นอันมาก แลการ
ที่จะทำนั้นก็เป็นการหนัก ต้องหาใครยกกำลังสติปัญญาแลความซื่อตรง
ความจงรักภักดีของท่านทั้งปวงผู้ซึ่งจะรับตำแหน่งจัดการทั้งปวงนั้นเต็ม
ความอุสาหะ วางแผนแผนลงไว้ได้แล้ว การทั้งปวงจึงจะเป็นไป
ได้สะดวกตามความประสงค์

บัดนี้ท่านทั้งปวงได้ลงเห็นพร้อมกันข้าพเจ้า ในการซึ่งควรจะ
เปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ให้สัมพันธ์กาลสมัยดังนี้แล้ว จึงจะขอ
ชี้แจงความเห็นโดยย่อพอให้เข้าใจว่า เพราะเหตุอย่างใดข้าพเจ้าจึงเห็น
ควรจะเปลี่ยนแปลง แลการที่จะเปลี่ยนแปลงนั้นจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร
พอให้ทราบเป็นเค้า ที่จะช่วยกันคิดอ่านให้การอันนี้สำเร็จไปได้
ถึงความประสงค์

การปกครองบ้านเมืองของเราซึ่งได้จัดทำแต่ก่อนนั้น ได้แบ่ง
เสนาบดีเป็น ๖ ตำแหน่ง ยกเป็นอรรคมหาเสนา ๒ คือสมุหนายก
ไต่บังคัมภีร์ฝ่ายพลเรือนทั่วไป สมุหพระกระลาโหม ไต่บังคัมภีร์
ฝ่ายทหารทั่วไป เมื่อพิจารณาเหตุตามตำแหน่งที่ตั้งขึ้นแต่เดิม ก็ดูเหมือน
จะให้บังคัมภีร์ได้สิทธิขาดตลอดในการพลเรือนฝ่ายหนึ่ง การทหาร
ฝ่ายหนึ่ง แต่เมื่อตรวจสอบตามพระราชพงษาวดาร ก็ไม่เห็นได้ว่า
อรรคมหาเสนาธิบดีทั้ง ๒ คนนี้ ไต่บังคัมภีร์ทั่วไปในฝ่ายพลเรือนแล
ฝ่ายทหารสิทธิขาดทั้งที่ตั้งขึ้น เป็นแต่เหมือนกับสมุหยาญชี ที่จะ

รวบรวมนำจำนวนคนฝ่ายพลเรือนคนหนึ่ง ฝ่ายทหารคนหนึ่งเท่านั้น อีก
ประการหนึ่ง การซึ่งแบ่งเป็นฝ่ายพลเรือนฝ่ายทหารนั้น ถึงแม้ว่ากฎหมาย
จะบังคับให้พลเรือนฝ่ายทหารแล้วฝ่ายพลเรือนผิดกันบ้างในที่บางแห่ง แต่
การที่ใช้ไปก็บังคับกันทีเดียว ก็ใช้ทั้งสองฝ่ายเหมือนกันเสมอๆ จนไม่
เข้าใจได้ว่าซึ่งแบ่งเป็นฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือนนี้มีประสงค์แต่เดิมอย่างไร
แต่คงต้องเข้าใจว่า การที่แบ่งไว้แต่เดิมเช่นนี้ คงมีตำแหน่งหน้าที่ผิดกัน
แต่หากเลือน ๆ กันมาด้วยเหตุต่าง ๆ จนคงเป็นแต่สมุหยาตราชื่ออย่างเช่น
เป็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้

ส่วนตำแหน่งราชการของท่านอรรคมหาเสนาบดีทั้ง ๒ คน นอก
จากที่เป็นสมุหยาตรา ที่เป็นการสำคัญ ก็ยังบัญชาการหัวเมืองอย่างหนึ่ง
ยังบัญชาการความซึ่งขึ้นอยู่ในกรมนี้อย่างหนึ่ง ตำแหน่งซึ่งได้บัญชา
การหัวเมืองนี้ คงจะแบ่งบัญชาอยู่ใน ๒ กรมนี้แต่เดิมมา ท่านอรรคมหา
เสนา ๒ คนนี้ เป็นผู้ถือตราพระราชสีห์พระยศสีห์ซึ่งนับว่าเป็นตราหลวง
เฉพาะแต่ดำเนินพระบรมราชโองการอย่างเดิวยังจะมีไปได้ แต่เมื่อ
มีเหตุเปลี่ยนแปลงไป คือเมื่อสมุหพระกระลาโหมมีความผิดก็ยก
หัวเมืองขึ้นกระลาโหมไปขึ้นกรมท่า ใช้ตราบัวแก้วเป็นตราดำเนินพระ
บรมราชโองการอีกดวงหนึ่ง กระลาโหมไม่มีหัวเมืองขึ้น ตลอดมาจน
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้ยกหัวเมือง
กรมท่ากลับมากะลาโหม แบ่งเมืองมหาไทรมาขึ้นไว้ให้กรมท่า
บ้าง จึงได้เกิดเป็นกรมที่ยังบัญชาหัวเมืองขึ้นเป็น ๓ ทั้งกรมท่า การซึ่ง
แบ่งฝ่ายพลเรือนฝ่ายทหาร ซึ่งดูเหมือนว่าฝ่ายพลเรือนจะอยู่รักษา

พระนคร ฝ่ายทหารจะเป็นผู้ไปทัพ กลัวยกลายเป็นไปทัพเหมือนกัน
ทั้งสองฝ่ายนี้ คงจะเป็นด้วยหัวเมืองขึ้นสองฝ่ายนี้เป็นต้นเหตุ เมื่อมี
ราชการเกิดขึ้นในหัวเมืองขึ้นกรมมหาดไทย ก็เป็นนำที่กรมมหาดไทย
ไป เกิดขึ้นในกระลาโหมก็เป็นนำที่กระลาโหมไป ด้วยหาไศรยเหตุว่า
ผู้ซึ่งใดเคยบังคับบัญชาการในหัวเมืองเหล่านั้นมา รู้เขารู้เราในการที่จะ
กระเกณฑ์ผู้คนพาหนะเสบียงอาหาร ก็กว่าผู้ซึ่งไม่เคยบังคับกัน เพราะ
ผู้คนที่จะใช้ฝ่ายทหารก็พลเรือนก็ดี ไม่มีวิชาฝึกหัดอันใดวิเศษกว่ากัน
ก็เป็นอันใช้ใดเท่ากัน ครั้นเมื่อมีการทัพศึกต่างประเทศมาย่ำยีพระนคร
ซึ่งไม่เป็นหัวเมืองขึ้นฝ่ายใด ฤๅจะยกไปปราบปรามประเทศใด ซึ่งมีได้
เป็นพระราชอาณาเขต ต้องการนายทัพนายกองแลไพร่พลมากก็ต้อง
ใช้ร่วมกันทั้งฝ่ายทหารพลเรือน การที่แบ่งนำที่ฝ่ายทหารพลเรือนก็เป็น
อันสมควรไป คงอย่าแต่ข้อ

ส่วนในเรื่องที่ยังบังคับบัญชาศาลชำระความนั้นแล้ว เมื่อพิจารณาเหตุ
ศาลอุทธรณ์ซึ่งมีอยู่แต่ในกรมมหาดไทยนั้น ก็น่าสงสัยว่าฤๅจะยกขึ้นแต่
ก่อนหัวเมืองจะมีขึ้นแต่กรมมหาดไทยกรมเดียว แต่จะหาเหตุอันใดเป็น
พยานอันอื่นก็ไม่ได้ แต่ความจริงนั้น ศาลอุทธรณ์ความหัวเมือง ก็
เป็นมีทั้ง ๓ กรมที่มีเมืองขึ้น ในกรมทั้ง ๒ คือมหาดไทยกระลาโหม
มีแต่ราชการบังคับหัวเมือง แลบังคับความในกรมเท่านั้น ก็มีการมาก
เต็มตำแหน่งจนเหลือที่จะจัดการให้คัดลอกไปได้ เพราะเหตุว่าไม่เฉพาะ
แต่ที่จะต้องรักษาราชการสำหรับเมืองขึ้นนั้นอย่างเดียวนะ เมื่อมีเหตุการณ์
อันใด เหมือนหนึ่งมีราชการทัพศึกเกิดขึ้นในเขตแดนเมืองขึ้นนั้น ยก

กองทัพออกไป แม่ทัพจะเป็นฝ่ายทหารก็ทัพพลเรือนก็ ก็ต้องมีใบยอก
เข้ามายังกรมท่งคยเมืองนั้น เพราะฉะนั้นราชการในกรมมหาดไทย
กรมกระลาโหมจึงต้องมีทั้งการทัพศึกทั้งการที่จะรักษาทำนุบำรุงบ้านเมือง
แลการเก็บส่วยเก็บบรรณาการ แลการที่จะรักษาคัดความต่าง ๆ ปรกกัน
อยู่ในน้ำที่นั้น จึงเป็นการมากเหลือล้น ทำการไปไม่ใคร่ตลอดทุกสิ่ง
ทุกอย่างได้

ยังภายหลัง มาเกิดกรม ๒ กรมนี้ได้บังคับการภาษี ซึ่งเกิด
ขึ้นใหม่ ๆ ที่มีเงินแผ่นดินมากกว่าภาษีซึ่งอยู่ในกรมพระคลังแต่เดิม
ขึ้นไปอีกก็มี ต้องทำหน้าที่เหมือนเจ้าพนักงานคลังอีกส่วนหนึ่ง

ถ้าจะเทียบตำแหน่งสมุหพระกระลาโหมสมุหนายกในเวลานั้น กับ
ตำแหน่งเสนาบดีที่ในประเทศทั้งปวงมีอยู่ ก็จะต้องนับว่าเป็นเสนาบดี
ว่าการบ้านเมืองด้วย เสนาบดีว่าการยุติธรรมด้วย เสนาบดีว่าการ
ทหารด้วย เสนาบดีว่าการคลังด้วย รวบรวมกันอยู่ในคนเดียว เป็น
เสนาบดีถึง ๔-๕ ตำแหน่งดังนี้ การจึงได้สืบสนรงวังไม่ใคร่จะตลอดไปได้

ส่วนเสนาบดีอีก ๔ ตำแหน่ง ซึ่งเรียกว่าจตุสดมภ์นั้น พระคลัง
กรมท่า ตำแหน่งเดิมซึ่งเรียกว่าพระคลังนี้ ก็คงจะเป็นตำแหน่งที่
สำหรับบังคับบัญชาในการเงินซึ่งจะเข้าในพระคลังแลที่จะจ่ายราชการ
บังคับจัดการภาษีอากรขนอนตลาดทั้งปวงทั่วไป แลบังคับศาลซึ่งชำระ
ความเกี่ยวของด้วยพระราชทรัพย์หลวง แต่ในเวลานั้น เงินที่จะเป็น
พระราชทรัพย์เข้าในท้องพระคลังโดยภาษีอากรมีน้อย ส่วนที่จะจ่ายก็น้อย
เหมือนกัน จะใช้การอันใดก็เอาใสรยเกณฑ์คนมาใช้เป็นพื้น ก็เป็น

นำทัพมาทไทยกระลาโหมศึกที่เสียดไทยมาก กรมพระคลังคงจะมีราชการ
 น้อยไม่พอแก่ตำแหน่ง ครั้นเมื่อมีการค้าขายกับเมืองจีน แ่่งสำเภา
 หลวงออกไปค้าขาย เป็นการเกี่ยวข้องในการที่จะจำหน่ายแลเก็บพระราช
 ทรัพย์โดยตรง การแ่่งสำเภา^{๕๔} จึงคงจะต้องตกเป็นนำทัพกรมพระคลัง
 เมื่อกรมพระคลังเป็นผู้ค้าขายกับต่างประเทศเช่นนี้ ก็คงเป็นผู้ที่กว้างขวาง
 ในหมู่คนต่างประเทศ เมื่อมีคนต่างประเทศเข้ามาในบ้านเมือง จึงต้อง
 มอบให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นผู้รับรอง พนักงานเจ้าท่าสำหรับรับคนต่าง
 ประเทศจึงได้พักอยู่ในกรมพระคลัง การที่จะเก็บเงินอากรขนอนตลาด
 แลจะรับจ่ายเงินพระคลัง ก็ทั้งแ่่งสำเภาแลรับคนต่างประเทศนี้ ใน
 เวลานั้นก็คงจะไม่เป็นการหนักหนาอันใด เพราะมีตำแหน่งที่จะบังคับการ
 อยู่แค่ ๒ อย่าง คือเป็นเสนาบดีว่าการคลัง แลเป็นเสนาบดีว่าการ
 ต่างประเทศ ครั้นเมื่อยกหัวเมืองขึ้นกรมพระกระลาโหมไปขึ้นกรมท่า
 ต้องเติมตำแหน่งเช่นว่ามาแล้วนั้นขึ้นอีก คือเจ้าพระยาพระคลังต้องเป็น
 เสนาบดีว่าการบ้านเมือง เสนาบดีว่าการยุติธรรม เสนาบดีว่าการทหาร
 เสนาบดีว่าการคลัง เสนาบดีว่าการกรมท่า มีการตั้งตำแหน่งขึ้นไป
 มากกว่าตำแหน่งสมุหนายกสมุทพระกระลาโหมอีกดังนี้ จึงต้องดวง
 การคลังเสีย ส่วนการเก็บเงินจ่ายเงินตกอยู่แก่พระยาราชภักดี ส่วน
 การแ่่งสำเภาตกอยู่แก่พระยาศรีวิพัฒน์ ซึ่งเป็นที่ ๒ สำหรับนำทัพนั้น ๆ
 ยังคงอยู่แต่ยาญชีเขี้ยวหัวัก เจ้าพระยาพระคลังยังต้องตรวจตรา จึงได้มี
 ตำแหน่งที่ขุนอนรรักษ์อยู่ในกรมท่า แต่ครั้นเมื่อขึ้นกลางมาภายหลัง เจ้า
 พระยาพระคลังก็ไม่รู้ยาญชีเขี้ยวหัวัก ขุนอนรรักษ์ก็เหมือนขุนนางในกรม

พระคลัง สักแต่ว่ารับเบี้ยหวัดในกรมท่าเท่านั้น การซึ่งเจ้าพระยา
 พระคลังหลวงตำแหน่งคลังคราวหนึ่งแล้วนั้น ภายหลังก็กลับเป็น
 ตำแหน่งคลังเข้าอีก แต่ไม่เป็นคลังอย่างแต่ก่อน เป็นเจ้าพนักงานว่า
 ภาษีอากรเหมือนอย่างมหาศไทยกระลาโหม คงบังคับคลังเดิมอยู่แต่
 คลังราชการ ส่วนพระยาราชภักดีที่^๒เป็นผู้ทำการแทนเจ้าพระยาพระคลัง
 มีอำนาจน้อยบังคับได้แต่ในพระคลังมหาสมบัติ ภาษีอากรเกิดขึ้นใน
 มหาศไทยกระลาโหมกรมท่ากรมเมืองคลังสินค้า เงินส่วยหัวเมือง
 ทั้ง ๓ กรม เงินค่านาคำราชการตัวเลข ซึ่งเป็นเงินสำหรับใช้จ่าย
 ราชการแผ่นดินแยกไปอยู่ในกรมต่าง ๆ พระยาราชภักดีก็ไม่ทราบว่า
 มีจำนวนมากนักน้อยเท่าใด^๒ ไม่มีอำนาจที่จะเร่งรัดหักเตือน สดแต่มาส่ง
 เท่าไรก็รับไว้เท่านั้น ตำแหน่งพระคลังจึงต้องนับว่าเป็นอันไม่มี เพราะ
 ไม่มีผู้^๒ที่จะรู้จำนวนเงินแผ่นดิน แลคอยเรียกเร่งรับจ่ายได้ทั่วไป เป็น
 แต่ตำแหน่งพระคลังเที่ยวกระจายไปหลายหมื่นหลายกรม เงินแผ่นดิน
 ก็มีแต่จะสาบสูญไปไม่ได้ ใ้ราชการ ส่วนเจ้าพระยาพระคลังที่^๒กลายไป
 เป็นผู้ว่าการต่างประเทศ การต่างประเทศมากขึ้น นาน^๒ที่อื่น ๆ ยังมีรุงรัง
 อยู่มากทั้งเช่นว่ามาแล้ว ก็ไม่อาจจะทำการทั้งปวงให้ตลอดไปได้ ทั้ง
 รุงรังอยู่ให้เป็นที่เสื่อมเสียไปในทางราชการ เพราะการปะปนสับสน
 กันอยู่ดังนี้

ส่วนจตุสดมภ์อีกตำแหน่งหนึ่ง คือกรมเมืองฤากรมพระนครบาล
 นั้นเป็นหน้าที่ได้บังคับกองตระเวนซ้ายขวา แลชนแขวงอำเภอกำนันใน
 เขตกรุง บังคับศาลพิจารณาความฉกรรจ์มหันตโทษ ซึ่งแบ่งเป็น

แผนว่าความนครบาล เป็นศาลซึ่งไม่ระคนปนด้วยความแพ่งความอาญา
ความอุทธรณ์อย่างเช่นเสนาบดีกรมอื่น ๆ แลได้ยังค้ำรักษาคุกไฟร่หลวง
มหันตโทษคหฬุณญาข้าง ในตำแหน่งที่กรมเมืองนี้ ตั้งแต่เดิมมาจนถึง
บัดนี้ ตำแหน่งไม่สู้เปลี่ยนแปลงไปมากเหมือน ๓ กรมที่ว่ามาแล้ว
เป็นแต่ภายหลังมีเพิ่มเป็นตำแหน่งพระคลังขึ้นด้วย คือได้ว่าภายหลัง
โรงร้าน ซึ่งภายหลังตกไปกรมมหาดไทย ภายหลังเป็นภาษีต่งขึ้นใหม่
ซึ่งให้อยู่ในกรมเมืองนั้น เพราะเห็นว่าใกล้เคียงกับการของกรมเมือง
อย่างหนึ่งแต่ไม่เป็นอย่างนั้นตลอดไป เพราะเหตุเฉพาะตัวคนผู้ยังค้ำอยู่
จึงได้ตกไปอยู่กรมมหาดไทย กรมเมืองก็เป็นอันว่างไม่ได้เป็นพระคลัง
ด้วย คงตามตำแหน่งเดิม ถึงว่ามาเกิดภาษีคนหาเงินแลค่าตลาดขึ้น
ภายหลังก็เป็นการส่วนบุคคลแท้ จึงได้ตกอยู่แต่ในพนักงานกองตระเวน
ขวาไม่ได้เกี่ยวข้องกับตัวท่านเสนาบดีด้วยเลย เมื่อจะพิจารณาว่ากรม
เมืองนี้คงตำแหน่งอยู่ตามเดิมแล้ว เหตุใดการจึงไม่ไปสควกได้
จะมีเป็นการไม่เรียบร้อยมาเสียแต่แรกตั้งตำแหน่งๆ เพราะเหตุนี้ข้าพเจ้า
จึงได้กล่าวว่า ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในกรมพระนครบาลเลย การที่
เปลี่ยนแปลงนั้นมีอยู่ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงมาจากที่อื่น เป็นต้นว่า
บ้านเมืองสมบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อน การค้าขายก็มีมากขึ้น การทำมาหากิน
โดยกำลังแรงก็มีมากขึ้น ทรัพย์สินสมบัติซึ่งจะพึงทวงแทน อันเป็นต้นเหตุ
แห่งอันตรายแก่ชีวิตเป็นต้นก็มีมากขึ้น ทางหน้าที่ได้ของคนเหล่านี้
ก็มีกว้างขวางขึ้น พระราชกำหนดกฎหมายที่สำหรับจะใช้รับปราบปราม
ไรผู้ร้าย ถึงว่าได้แก้ไขเพิ่มเติมขึ้นตามกาลสมัยบ้างตลอดมา แต่พัน
กระบวนพิจารณายังเป็นอย่างเดิม ซึ่งเป็นการล่วงเวลามาช้านานไม่สม

แก่กาลสมัยไปได้ทั่วทุกข้อ แต่ถึงดังนี้ก็ดี ถ้ากรมพระนครบาลยังจะ
รักษาราชการให้ยืนคงที่อยู่ตามแบบแผนเก่าได้ การก็คงจะไม่รบกวน
พระสมมากเหมือนเช่นเป็นอยู่ในบัดนี้ แต่เพราะมีเหตุซึ่งจะทำให้เจ้า
พนักงานไม่ทำการยืนอยู่ตามอย่างเก่าได้ จึงได้ยิ่งเสียมากไป การซึ่ง
เป็นข้อซึ่งสำหรับล่อให้เจ้าพนักงานเสียไปนั้น เมื่อจะว่าอย่างอ่อน ๆ ว่า
บ้านเมืองสมบูรณ์ขึ้น ทรวัยสมบัติซึ่งจะจับจ่ายใช้สอยเป็นประโยชน์
เลี้ยงตัวของเจ้าพนักงาน ซึ่งจะได้ โดยที่กฎหมายอนุญาตเป็นทางสุจริต
ไม่พอที่จะจ่ายใช้เพราะสิ่งของทั้งปวงมีราคาแพงขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อ
จะว่าดังนี้จะมีข้อเถียงว่า เมื่อบ้านเมืองสมบูรณ์ขึ้นด้วยความก็มี
มากขึ้น ถ้าวินว่าความให้แล้วไปโดยเร็วค่าธรรมเนียมนี้ก็จะยอม
มากอยู่เองดังนี้ ก็จะมีข้อแก้ได้ ว่าติดเพราะกฎหมายจะไม่ให้แล้ว
เร็วได้ ความมากกว่าเวลาที่ทำได้บ้าง เพราะอธิบดีแลคนใช้อ่อนแอ
ไปไม่สมกับตำแหน่งบ้าง แต่เมื่อจะว่าที่จริงแท้แล้ว เหตุที่ยกมาเป็นข้อ
ขัดข้องข้างต้นนั้นก็เป็นที่จริง แต่ที่เป็นข้อสำคัญนั้นเพราะเสนาบดี
แลข้าราชการในกรมมหาดไทยกระลาโหมกรมท่ากรมนามิผลประโยชน์
บริบูรณ์กว่าแต่ก่อนหลายเท่าหลายส่วน ด้วยหาใคร่ทำการนอก
ตำแหน่งเดิม เช่นได้บังคับการภาษีอากรเป็นต้นบ้าง ได้โดยตำแหน่งเดิม
แต่หาใคร่การที่บานเมืองมีความเจริญขึ้น เช่นเก็บเงินค่านายาง ส่วน
กรมเมืองนี้ได้รับความสะดวกของบ้านเมืองแต่ที่มีความมากขึ้น ก็เป็น
ข้ออันเกี่ยวของของกรมเมืองที่จะทะเกียกตะกายหาผลประโยชน์แข่งกรม
อื่นๆด้วยทางความนี้ ครั้นจะหาโดยตรง ๆ ก็ไม่ได้ทันอกทันใจ จึงต้องหา

ไปตามแต่จะไ้ ต้องตกไปในทางทุจริต ถึงดังนั้นก็ยังเป็นการหาผล
ประโยชน์ไ้ยาก ไ้ โดยอื่น ๆ เย็น ๆ หวาก ๆ หวัน ๆ ไม่เหมือน
กรมอื่น ผู้ซึ่งจะมาเป็นเสนาบดีๆขุนนางในตำแหน่งกรมเมืองนี้ จึงต้อง
เป็นผู้ที่ไม่สามารถจะตะเกียกตะกายเอาตำแหน่งใน & กรมที่กล่าวมาแล้ว
นั้นไ้ จึงต้องเต็มใจอยู่ในกรมเมืองเพราะเหตุดังนี้ ผู้ที่อยู่ในกรมเมือง
จึงมักจะเป็นผู้ไม่เป็นคนดีกว่าคนซึ่งอยู่ใน & กรมซึ่งว่ามาแล้วนั้นข้าง เมื่อ
รวบรวมความลงก็เห็นว่าราชการในกรมเมืองเสียไป ด้วยทางกฎหมาย
บ้าง ด้วยผลประโยชน์ไม่พอนั้นเป็นข้อสำคัญ

ส่วนตำแหน่งกรมวังนั้น เป็นเสนาบดีในพระราชวัง เป็นพนักงาน
ที่จะรักษาพระราชมณฑลเขี้ยวแลพระราชวังชั้นนอกชั้นใน เป็นพนักงาน
ที่จะจัดการพระราชพิธีทั้งปวงทั่วไป แลไ้ยังค้ำยัญชาข้าราชการฝ่ายหน้า
บรรดาซึ่งมีตำแหน่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน แลข้าราชการ
ฝ่ายในทั่วไป มีอำนาจที่จะตั้งศาลชำระความ ซึ่งเกี่ยวข้องกับ
ในไ้ทุกกระทรวง เจ้าพระยาอรรคมามีกรมขึ้นที่ไ้ยังค้ำยัญชามาก
กว่าจตุสดมภ์เสนาบดีอื่น ๆ ในกรมวังนี้ ก็ไม่มีธรรมเนียมอันใดที่
จะเปลี่ยนแปลงไปกว่าแต่ก่อน แลไม่ค้ำยัญชาประโยชน์อันไ้ยังกว่า
ที่ไ้เคยไ้มาแต่ก่อน เว้นไว้แต่ที่ค้ำยัญชาไปเหมือน ๆ กันกับกรมทั้งปวง
อย่างเช่นทั้งกรมการหัวเมือง แลต้องรับผิดชอบแห่งอาหารแพง ด้วย
บ้านเมืองมีความเจริญ แต่ทางที่จะตะเกียกตะกายหาผลประโยชน์นั้น
น้อยไปกว่ากรมเมือง ด้วยไ้ว่าความหลายศาลก็จริง แต่เฉพาะแต่
สมใน ถึงโดยจะศึกษาโดยทางทุจริตก็ไม่ไ้จะไ้ไ้มากเหมือน

กรมเมือง ส่วนราชการของกรมวังนั้น เลื่อนมากกว่าราชการใน
 กรมเมือง ต้องการความรู้ราชการ ความจำทรงความหมั่นความเพียร
 มาก เมื่อจะต้องมาเป็นตำแหน่งอันต้องใช้กำลังกายและกำลังความคิด
 มาก ก็ไม่มีผู้ใดที่จะเต็มใจรับตำแหน่งนั้น เสนาบดีกรมวังก็มักจะ
 ตกอยู่ในผู้ซึ่งเป็นขุนนางเก่าแก่ ซึ่งไม่สามารถจะทำการตามตำแหน่ง
 ของตัวได้ แต่ราชการในกรมวังจะละให้ยกพร่องไปไม่ได้ จึงต้องมี
 เจ้านายบ้างขุนนางบ้าง เข้าแซกแซงบังคับบัญชาการ จนเสนาบดี
 กรมวังเกือบจะเป็นแต่ผู้ใดรับเบี้ยหวัดเป็นขุนนางสูงอายุอยู่เปล่า ๆ โดย
 มาก เมื่อตำแหน่งเป็นเช่นนั้น ก็ไม่มีผู้ใดจะสมัครมาอยู่ในกรมวัง
 จนหาตัวตั้งไม่ใคร่ได้ ราชการในกรมวังที่เป็นส่วนราชประเพณีฤาการ
 ในพระราชวัง ไม่สู้เป็นการเลื่อมทราบนอกไปได้ ด้วยเป็นการติด
 เนืองกันอยู่ในพระองค์เจ้าแผ่นดิน แต่ตำแหน่งเสนาบดีนั้นเป็นตำแหน่ง
 ที่ต้องไว้วางใจไปเท่านั้น

ส่วนตำแหน่งเสนาบดีกรมมณีนัน เป็นพนักงานที่จะดูแลรักษานา
 หลวง เก็บหางเข้าค่านาจากราษฎร เป็นพนักงานจัดซื้อเข้าขุนนางหลวง
 สำหรับจ่ายใน พระราชวัง แลการ พระนคร เป็นพนักงานที่จะทำ
 ครัวอย่าง ชัก จูง ราษฎรให้ลงมือ ทำ นาด้วย ครัว ลงไถนาเองเป็นคราวแรก
 เป็นผู้ทำนบารุง ชาวนา ทั้งปวงไม่ให้ช่วยการ เวลาที่จะทำนา ด้วย
 มีอำนาจที่จะตั้งศาลพิจารณาความขึ้นตักซึ่งเกี่ยวข้องกับนาแลโคกระบือ
 ให้แล้วไปโดยเร็ว กว่าที่จะไปว่าความณกระทรวงอื่น ๆ การทำนุ
 บารุงไร่นาเพียงเท่านั้น ท่านแต่ก่อนท่านเห็นว่าเป็นการบำรุงชาวนา

สมแก่ความปรารถนาอยู่แล้ว เมื่อพิจารณาเหตุตามตำแหน่งของเสนาบดี
 ว่าการกรมนาเช่นนั้น ถ้าทำได้เต็มตามตำแหน่ง คือหมั่นเอาใจใส่
 แนะนำชาวนาให้ทำการไถนา แลระวังความวิวาทด้วยเรื่องทนา แลเรื่อง
 สัตว์ที่สำหรับจะใช้ทำนา ให้แล้วไปได้ โดยเร็วอย่าให้ต้องติดค้างอยู่
 นานาน ก็คงจะเป็นประโยชน์ได้จริงตามความมุ่งหมาย แต่การนั้น
 กลับกลายเป็นไปไม่รักษาคำแห่งทั่วถึงได้ คือเหมือนอย่างเช่นเป็นพนักงาน
 งานแนะนำให้ราษฎรทำนานั้น ก็คงเหลืออยู่ แต่พระราชพิธีรด
 พระนังคัล ส่วนความที่ระวังเหตุการณ์วิวาทของชาวนานั้น ก็คง
 เป็นแต่ศาลสามัญ เสนาบดีว่าการกรมนาก็คงเป็นแต่เสนาบดีว่าการ
 ยุติธรรมส่วนหนึ่งเหมือนกรมทั้งปวง - ยังคงต้องเป็นธุระอยู่อีก ๒ อย่าง
 ที่เต็มใจทำ คือชักชวนเข้าชนฉางจ่ายเข้าในราชการทั้งปวง อันเป็นช่อง
 ทางที่จะหาเสศหาเลยได้ แลตั้งข้าหลวงเสนาออกเก็บเงินค่านา การที่จะ
 เก็บเงินค่านา จะไ้ได้วันๆไม่ได้วันดีประการใด ไม่ได้ควรตรวจ
 สอดสวนอันใด เป็นแต่ผู้รับเงินส่งเงินคลังอย่างเก็บง่ายกว่าเป็นเจ้าจำนวน
 ภาษีอากร เพราะไม่ต้องรับผิดชอบในเงินที่จะไ้ไ้มามากจนน้อยเท่าใด
 เป็นกำหนดแน่นอน ด้วยข้าหลวงเสนาไ้ไ้ไ้ม่ว่าประมาณเหมือนเจ้า
 ภาษีอากรอื่น ๆ กรมนาเกือบจะว่าไม่ต้องรับผิดชอบอันใดในกรมของ
 ตัวไม่ต้องทำการหนักอันใด เป็นแต่ผู้ที่จะไ้ไ้ผลประโยชน์ดีกว่ากรม
 อื่น ๆ ทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้นเสนาบดีใน ๖ ตำแหน่งนี้ เมื่อตกลงมาถึงภายหลัง
 ตามการที่เปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ ขางกรมก็มีการเหลืออันนั้นทำ

ไม่ไหว บางกรมก็ไม่มีภาระอะไรจะทำ บางกรมก็มีผลประโยชน์มาก
 เหลือเงินเกินไป บางกรมก็ไม่มีผลประโยชน์อื่นใดพอแก่การที่ต้องทำ
 เพราะการที่ไม่สม่ำเสมอทั้งกระบวนการแลผลประโยชน์เช่นนี้ราชการ
 จึงได้ค้างสละสม ด้วยการมากเหลือแรงที่จะทำ แต่ไม่มีผล
 ประโยชน์พอที่จะมีน้ำใจจะทำ เหตุที่การสิ้นเหลือที่จะทำนั้น จึงได้ทำ
 ให้การที่แบ่งไว้แต่เดิมเป็นฝ่ายทหารแลฝ่ายพลเรือน ที่ถ้าตั้งใจจัดการ
 จะให้อรรคมหาเสนาญายกบังคับบัญชาฝ่ายละคนนั้นเป็นอันไม่ตลอดได้เสีย
 แต่กันมือ ถ้าจะแบ่งให้เสนาบดีทั้ง ๖ ตำแหน่งบังคับบัญชาแยก
 เป็น ๖ ส่วน ก็บังคับบัญชาไปไม่ไหวได้ จึงต้องแยกกรมลงไปอีก
 เป็นชั้น ๆ จตุสดมภ์ทั้ง ๔ ก็มีใ้คอยในบังคับอรรคมหาเสนาบดีทั้ง ๒ กรม
 ต่าง ๆ ซึ่งแยกออกไปอีก ก็มีใ้คอยในบังคับจตุสดมภ์ทั้ง ๔ มีอีก
 เป็นอันมาก แลกรมซึ่งแยกออกไปอีกนั้น ก็เป็นกรมใหญ่ ๆ มีหน้าที่
 เสมอกับเสนาบดีทุกอย่างกว่าเสนาบดี มีอีกหลายกรม ในกรมเหล่านั้น
 ถ้าจะขึ้นเป็นหมื่น ๆ ก็ดูเป็นจะกันออกได้เป็น ๔ พวก พวกหนึ่งเป็นราชการ
 ฝ่ายพลเรือนแต่แบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือน พวกหนึ่งเป็นราชการฝ่าย
 ทหารแต่แบ่งไว้ในฝ่ายทหาร พวกหนึ่งเป็นราชการฝ่ายทหารแต่แบ่ง
 ไว้ในพลเรือน พวกหนึ่งเป็นราชการฝ่ายพลเรือนแบ่งไว้ในฝ่ายทหาร
 กรมใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นราชการพลเรือนแบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือนนั้น
 คือ กรมพระสุรัสวดีกรมลูกขุน กรมธรรมการ กรมหมอ กรมพระ
 อลักษ์ณ์ กรมพระคลังต่าง ๆ มีพระคลังมหาสมบัติเป็นต้น กรมภูษา
 มาลา กรมที่มีราชการทหารแบ่งไว้ในฝ่ายทหาร คือกรมอาษาแปดเหล่า

กรมพระตำรวจ กรมกองมอญเป็นต้น กรมที่เป็นราชการทหาร
แต่แบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือน คือกรมล้อมพระราชวัง กรมแสงปืนโรงใหญ่
กรมช้าง กรมม้าเป็นต้น กรมที่เป็นราชการพลเรือนแต่แบ่งไว้ในฝ่ายทหาร
คือกรมช่างสิบหมู่ เป็นต้น

ในพวกที่หนึ่ง ซึ่งเป็นราชการพลเรือนอยู่ฝ่ายพลเรือนนั้น กรม
สุริยวงค์เป็นพนักงานที่จะรักษาทะเบียนทางว่าวชาญชี้ไพร่พล ทั้งฝ่าย
ทหารพลเรือนในกรุงแลหัวเมือง เป็นชาญชกกลางสำหรับจะกำกับ
มหาดไทยกระลาโหมจ่ายเลข มีศาลสำหรับพิจารณาความในคดี
ที่แบ่งสังกัดหมู่หมวกไพร่พล เป็นพนักงานสำหรับจะเก็บเงินแทน
ราชการซึ่งไพร่ไม่ได้มาทำ เป็นพนักงานที่จะออกโฉนดหมายใน
ข้าราชการทั้งปวงที่จะให้รู้ทั่วไป ในราชการของกรมตึกดิน ที่จะ
มีราชการใหม่เพิ่มขึ้นให้ฉีกกับแยกอย่างแต่ก่อนก็ไม่ใคร่มีอันใด มีแต่
มีทหารเกิดขึ้น เช่นกรมเรือกันเป็นต้น ซึ่งมีในกรมอื่น ๆ ทั่ว ๆ กัน
กับการซึ่งไม่มีเจ้าของแต่ต้องมีไพร่หลวงสำหรับรักษาการนั้น ๆ เช่นกับ
ข้าพระแลรักษาพระราชวังเดิม เป็นต้น แต่การที่วิ่งโรยไปนั้นมีมาก เช่น
กับจำนวนไพร่พลหัวเมือง ตึกที่ไ้ทรายบ้างก็มีไม่ไ้ทรายก็มี ด้วย
อำนาจตึกที่จะไ้ยังคยตึกหัวเมืองดังแต่ก่อนนั้น เลิกไปพร้อมกับ
กรมอื่น ๆ แลภายหลังท่านเสนาบดีที่ไ้ยังคยหัวเมืองมีอำนาจมากขึ้น
ก็ไม่ใคร่อยากจะให้ตึกเกี่ยวข้องในไพร่พลหัวเมือง ไม่มีใครสั่งให้
เลิกธรรมเนียมที่จะขนยานุชให้แก่กรมตึกเสีย แลไม่มีใครสั่งห้ามไม่ให้
ตึกก็ยังคยบัญชาตลอดจนเลขหัวเมือง แต่ตึกก็มีอำนาจน้อย เมื่อท่าน

เสนาบดีผู้บังคับการในหัวเมืองเพิกเฉยเสียก็ไม่มีอำนาจจะไปตักเตือนเขา
ได้ เมื่อมีถ้อยความอันใด เสนาบดีเจ้ากระทรวงก็ยังบังคับไปเสีย
ไม่พอก้วยสักที สักทีจึงได้ ไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชาอันใดไปได้
แลเงินส่วยๆ เงินค่าราชการในหัวเมืองนั้นเล่า สักทีก็ไม่ได้รู้เห็น
เป็นผู้รับส่งด้วย ถึงโดยว่าจะไต่ถามเลขหัวเมืองไว้ก็เป็นแต่รู้บาญชี
เท่านั้น ไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่าเมืองใดได้ส่งเงินแล้วๆ ยังไม่ส่ง
แลไม่มีอำนาจที่จะตักเตือนให้ส่งได้ด้วย เพราะฉะนั้นการซึ่งให้สักทีรู้
บาญชีเลขหัวเมืองนั้น จึงไม่เป็นประโยชน์พอที่จะตักเตือนมิให้แบบอย่างนั้น
เสื่อมทรามไป สักทีคงมีการแต่ที่จะไต่ถามของในหัวเมืองแต่เฉพาะคราว
ที่ส่งเลขคราวเดียว คงไต่ถามบังคับบัญชาอยู่แต่เลขซึ่งขึ้นอยู่ในกรมต่างๆ
ซึ่งเจ้าหม่อมอยู่ในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองที่ใกล้ ๆ ไต่ถามเลขจ่ายศาลา แล
เรียกค่าราชการไพร่หลวงไพร่สม ในราชการซึ่งยังคงอยู่ สักทีก็
ทำการโดยอ่อนแออย่างยิ่ง จนเงินค่าราชการซึ่งเก็บมาจากตัวเลข
นั้นเกือบจะไม่ได้ใช้ราชการอันใด ถึงว่าเป็นราชการที่เต็มใจทำอยู่บ้าง
แต่ก็เป็นการยากลำบากได้ ไม่คุ้มเหนื่อย ไม่เต็มใจทำเหมือนชำระเลข
นายตายเป็นไพร่หลวง

ส่วนความที่สำหรับศาลกรมพระศรีศัควคตินั้น เมื่ออธิบดีมีอำนาจรับ
เรื่องราวได้ ก็เป็นความเรื่องราวเสียเกือบทั้งสิ้น ไม่ใคร่มีฟ้องประ
ทับ ครั้นเมื่อจะตัดสิน อธิบดีกรมสักทีก็ตัดสินเอง ด้วยหาไคร่พระ
ราชบัญญัติหมายประกาศแลตัวอย่างคำตัดสินซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ตัดสิน
ลงไว้แต่ก่อน ซึ่งเป็นการเพิ่มเติมซับซ้อนกันที่ละเอียดละน้อย จนลูก

ขุนไม่ทราบข้อบังคับเหล่านี้บ้างก็มีโดยมาก ที่จะต้องดูขุนซึ่งขาดปัญญา
วางบทนั้นมีบ้างไม่สู้มากนัก มักจะเป็นความที่ทราบทุกมากกว่า แต่
เพราะลัทธิต้องหาผลประโยชน์ตามทางเก่าที่จะรักษไว้ ความเจริญของ
บ้านเมืองมีอาหารแพงเป็นต้น ก็ทั้งจะแข่งกรรมอื่น ๆ เช่นกรรมเมือง
การที่ยังทำอยู่นั้นก็ไม่เป็นการเรียบร้อยพ้นจากการรุงรังใด ทั้งเก็บเงิน
ค่าราชการแลชำระหักโอนตัวเลข แลชำระคดีอื่นเกิดขึ้นด้วยความเร่ง
ตัวเลข แต่กรรมลัทธิมีราชการมากกว่าแลสำคัญกว่ากรรมนา คล้ายคลึง
กันกับกรรมเมือง แต่มีผลประโยชน์ชุ่มเย็นกว่า นับว่ากรรมลัทธิเป็น
กรรมที่ควรจะเป็นเสนาบดีไ้กรรมหนึ่ง แต่ควรจะต้องเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม
ราชการให้เต็มหน้าที่ อันจะไว้กล่าวต่อไปในภายหน้า

กรรมลูกขุนนั้นเป็นกรรมใหญ่ ไ้บังคับความทั้งแผ่นดิน แต่จะค้น
หาข้อความเบื้องต้นที่ แรกตั้ง ขึ้นโดย ประสงค์ อย่างไรให้ชัด เจนก็ไม่ได้
ความชัด คำซึ่งเรียกว่าลูกขุนณศาลหลวงซึ่งปรากฏใช้อยู่ในบันทึก
ก็ไม่ ใครจะ ไ้พบเห็นใน กฎหมายเก่า ๆ ซึ่งร้อย กรองเป็น มาตรา
หมวดใหญ่ ๆ มาปรากฏขึ้นต่อในกฎหมายชั้นกลาง ๆ ลงมา แต่เมื่อ
พิจารณาเหตุในเหตุการณ์ทั้งปวง ทั้งต้นแต่กฎหมายมนุสารสาครซึ่งเป็นต้น
เค้าของกฎหมายที่ใช้อยู่ในกรุงสยามนี้ เป็นกฎหมายมาแต่เมืองอินเดีย
เอามาใช้เป็น แม่ข้อ ที่พระ เจ้าแผ่นดินจะ ไ้ตั้งพระราช บัญญัติ กฎหมาย
เปลี่ยนแปลงให้สมกับภูมิประเทศบ้านเมือง เมื่อไ้ความชัดว่ามนุสาร
สาครนี้มาแต่ประเทศอินเดีย ก็ทั้งประเพณีอื่น ๆ มีการบรรพราชา
ภิเศกเป็นต้น ก็เป็นแบบอย่างข้างประเทศอินเดีย มีพระราชพิธีเนื่องด้วย

พราหมณ์เจอปันไปทั้งสิ้น จึงเห็นได้ว่าเมื่อกฎหมายนั้นได้เข้ามาถึงกรุง
 สยาม คงจะมีพราหมณ์ผู้ชำนาญในการที่จะปกครองบ้านเมือง แลที่
 จะจัดการวางแบบแผนราชประเพณีของพระเจ้าแผ่นดินคนหนึ่งๆหลายคน
 ได้เข้ามาเป็นผู้ช่วยจัดการวางแบบแผนทั้งปวงแต่เดิมมา ถ้าจะพูดอย่าง
 เช่นพม่าชักเชือกแถวราชตระกูลให้ติดต่อกับวงษ์สัถยราช ก็จะกล่าว
 ได้ว่าคงจะมี พระเจ้าแผ่นดิน ในวงษ์ สัถยราช พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง
 ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งต้องออกจากประเทศอินเดีย มาพร้อมด้วยปุโรหิต
 ผู้ใหญ่ แลขุนนางไพร่พลทั้งปวง แล้วมาตั้งอยู่ในประเทศสยาม
 พระเจ้าแผ่นดินจึงโปรดให้ปุโรหิตผู้นั้นจัดการวางแบบอย่าง การที่จะ
 ปกครองรักษาพระนครใหม่ให้เรียบร้อยสมควรแก่ที่จะเป็นพระนครใหญ่
 สืบไป ปุโรหิตนั้นจึงได้ยกมนุสารศาสตร์มาตั้งเป็นหลัก ที่จะไต่บัญญัติ
 พระราชกำหนดกฎหมายสืบไป แลจัดธรรมเนียมอื่น ๆ ตามแบบอย่าง
 พระนครข้างฝ่ายอินเดียแต่โบราณนั้นทั่วไป ปุโรหิตผู้นั้นคงจะเป็นผู้ที่
 มีความรู้ชำนาญในมนุสารศาสตร์ของเดิม แลพระราชกำหนด
 กฎหมายซึ่งไต่บัญญัติขึ้นใหม่ เพราะเป็นผู้ค้นตำราแลเป็นผู้ได้เรียบเรียง
 ตั้งแต่งขึ้น ทั้งที่เป็นพราหมณ์ประพฤติดังอยู่ในความสัจริต จึงเป็นที่
 ไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน แลเป็นที่เชื่อถือฟังของข้าราชการ
 การแลราษฎรทั้งปวง พระเจ้าแผ่นดินจึงมอบการที่จะบังคับบัญชาความ
 สิทธิของคนให้แก่ปุโรหิตผู้นั้น เป็นผู้บังคับตัดสินถ้อยความทั้งปวงได้ค
 ษาคทั่วไปทั้งพระนคร แลปุโรหิตเช่นนั้นจะมีมาแต่ผู้เดียวหลายคนก็
 ก็คงจะต้องมีผู้ช่วยเป็นที่ปรึกษาหาฤาหลาย ๆ คน จึงจะพอที่จะทำการ

ในตำแหน่งของตัวตลอดไปได้ จึงได้มีตำแหน่งพระมหाराชครพระราช
 ครอบครอง แต่ถึงดังนั้นก็ยังไม่พอ จึงได้ต้องตั้งเพิ่มขึ้นอีกสำหรับหนึ่ง
 เพราะฉะนั้นลูกขุนจึงได้เป็นสองสำหรับอยู่บังคับ ข้อของลูกขุนก็ยังปรากฏ
 เป็นข้อพราหมณ์อยู่โดยมาก แลพราหมณ์ซึ่งมีตระกูลอยู่ในกรุงรัตน
 ก็ยังได้รับเป็นตำแหน่งในลูกขุน ฤๅอยู่ในตำแหน่งพราหมณ์ แต่ไป
 เข้าที่ปฤกษาเป็นลูกขุนทั้งพราหมณ์ ไทรคาวรบ แลพราหมณ์พฤคคิยา
 ตลอดมา จนกระทั่งถึง พระมหา ราชคร พิศาล พระสิทธิ ไชยเกษม นี้ก็ได้
 เคยเป็นลูกขุนทั้งสองคน ตัวลูกขุนทั้งปวงเป็นแต่ผู้พิพากษาความผิด
 ซึ่งชอบอย่างเคี้ยว หาได้เป็นผู้พิจารณาความอันใดไม่ ต้องมีตระกูลการ
 ที่จะพิจารณาความนั้นตลอดแล้วไปขอคำตัดสินอีกชั้นหนึ่ง แต่ตระกูลการ
 ทั้งปวงเหล่านั้น แต่เดิมจะอยู่ในบังคับลูกขุนทั้งสิ้น ฤๅจะย้ายไป
 ไว้ตามกรมต่าง ๆ ดังเช่นเป็นอยู่ในทุกวันนี้ ก็ไม่มีอันใดจะยืนยันเป็น
 แน่ได้ ถ้าจะคิดประมาณว่า กรมแพ่งกลางกรมหนึ่ง แพ่งเกษม
 กรมหนึ่ง สองกรมนี้ยังคงอยู่ในกรมลูกขุน ถึงว่าในบัดนี้จะไม่ได้อยู่
 ในบังคับพระมหाराชครผู้เป็นใหญ่ในกรมลูกขุนอย่างหนึ่งอย่างใด ถึง
 ก็กำหนดหมู่ตัวเลขในกรมเหล่านั้น ก็ยังอยู่ในกรมลูกขุน เจ้ากรม
 แลขุนศาลตระกูลการก็รับเบี้ยหวัดอยู่ในกรมลูกขุน นำทของแพ่งกลาง
 แพ่งเกษมทั้งสองกรมนี้ ก็มีศาลที่จะพิจารณาความเป็นกระทรวงอันหนึ่ง
 ซึ่งเป็นตำแหน่งเดิม แต่ไปมีการอีกแผนกหนึ่ง ซึ่งต้องเป็นผู้
 วางบทในศาลลูกขุนปฤกษา นำททั้ง ๒ คือเป็นผู้พิจารณาความอย่าง
 หนึ่งเป็นผู้วางบทอย่างหนึ่งนี้ ถ้าคิดตามความเห็นในเชิงกฎหมาย

อย่างไทยแล้ว ก็เป็นน้ำที่อื่นไม่ควรจะร่วมกัน แต่การที่เจ้ากรมแพ่ง
 กลางแพ่งเกษม ๒ คนนี้ ไม่มีน้ำที่วางขบถลงโทษขึ้นด้วยนั้น ควรจะ
 เห็นได้ว่า แต่เดิมมาลูกขุนควรจะปรึกษาซักถามแล้ววางขบถลงโทษตลอด
 ไปในชั้นเดียว แต่ล่วงมาจะเป็นด้วยผู้ซึ่งเป็นปโรหิตใหญ่ ซึ่งมีความ
 รู้แลสติปัญญาความจำทรงมากนั้นล้มตายไป ผู้ซึ่งรับที่แทนใหม่ ไม่
 แคล้วคล่องในกฎหมายซึ่งทรงขึ้นไว้ ถ้าไม่มีสติปัญญาสามารถพอที่จะทำ
 การให้ตลอดไปได้แต่ในชั้นเดียวนั้นอย่างหนึ่ง แลเพราะเหตุที่พระเจ้า
 แผ่นดินทั้ง พระราชบัญญัติเพิ่มเติมขึ้น ตามกาลสมัย มากขึ้นเหลือที่จะจำ
 ทรงไว้ได้ ลูกขุนผู้ซึ่งพิพากษานั้นวางโทษไปผิด ๆ ถูก ๆ ถ้าไม่ทันเวลา
 พระเจ้าแผ่นดินจึงได้โปรดให้เจ้ากรมแพ่งกลางแพ่งเกษม ๒ คนนี้ เป็น
 พนักงานที่จะพลิกกฎหมาย เพราะฉะนั้นลูกขุนจึงเป็นแต่ผู้พิพากษา
 ชี้ผิดชี้ชอบ แต่การที่จะตัดสินโทษอย่างไรนั้น ตกเป็นพนักงานของ
 เจ้ากรมศาลแพ่งทั้ง ๒ จึงได้ปรากฏชื่อว่าเป็นผู้ปรับ เพราะเป็นผู้
 พลิกผู้แก้สมุทกฎหมายทั้งนี้ ถ้าจะคิดเอาศาลแพ่งกลางแพ่งเกษมทั้ง
 ๒ ศาลนี้เป็นตัวอย่างว่า ถ้าแต่ในชั้นต้นแรกตั้งพระนครที่กล่าวมานั้น
 ระยะเวลาซึ่งมีอยู่ในศาลอื่น ๆ ทุกวันนั้น จะรวมอยู่ในลูกขุน กรมลูก
 ขุนเป็นกรมยุติธรรมสำหรับพระนคร ก็ดูเหมือนจะพอว่าได้ แต่ภายหลัง
 มา อำนาจลูกขุนไม่พอที่จะยังค้ำรักษาให้ศาลทั้งปวงอันอยู่ในใต้
 บังคับ พิจารณาความให้ตลอดทั่วถึงไปได้ ด้วยเหตุขัดข้องต่าง ๆ
 ครั้นเมื่อจัดการในตำแหน่งขุนนาง เอาฝ่ายพลเรือนเป็นสมุหนายก
 ฝ่ายทหารเป็นสมุหพระกระลาโหม แลตั้งตำแหน่งจตุสดมภ์ แก้วไข

เพิ่มเติมใหม่ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงได้แยกศาลจาก
กรมลูกขุนออกไปแจกให้กรมต่าง ๆ คงไว้แต่ศาลแพ่งกลางแพ่งเกษม
ให้อยู่ในกรมลูกขุน ๒ ศาล เพราะ ๒ ศาลนี้ เป็นแต่ว่าความแพ่งซึ่ง
เป็นความอ่อน ๆ อันลูกขุนจะพอมิอำนาจบังคับบัญชาตลอดได้ ความอื่น ๆ
ที่เป็นความสำคัญแข็งแรง แลเป็นความที่ประสงค์จะอุกหนุนราษฎรให้
ความกลัวโดยเร็วขึ้นกว่าความสามัญ จึงได้ยกไปแจกไว้ในกรมต่าง ๆ
เพื่อให้เสนาบดีแลอธิบดีกระทรวงนั้น ๆ ช่วยบังคับบัญชาว่ากล่าวเร่ง
รัดโดยอำนาจไม่ให้มีที่คึกคักของ แลไม่ให้ขุนศาลตระลาการทอดทิ้ง
ความไว้ให้เนิ่นช้า แต่ความทั้งปวงนั้น ตั้งต้นแต่ฟ้องไปก็ยังคงให้ลูกขุน
เป็นผู้สั่งฟ้อง ถ้าชักช้าของก้วยคู่ความจะมีถ้อยมีคำประการใด ก็ยังต้องมา
หาฎาลูกขุน ที่สุดจนถึงพิพากษาชี้ขาดก็ยังคงให้ลูกขุนเป็นผู้พิพากษา
ชี้ขาด ท่านเสนาบดีแลอธิบดีที่ใดเป็นเจ้าของศาลนั้น ๆ ไม่มีอำนาจที่
จะชักสั่นความในศาลไต่บังคับของตัวเค็ดจากอันใดได้ เป็นแต่ผู้ที่จะช่วย
ให้ความนั้นไต่ว่ากล่าวแก่กัน อย่าให้มีที่ชักช้าของที่จะเกิดชนก้วยคู่ความ
แลตระลาการ จะไม่ทำการให้เกินไปเสมอ ๆ นั้นอย่างเค็ดว ก็ถ้าหาก
ว่าความคึกคักที่คิดเห็นว่าศาลทั้งปวงแต่เดิมจะรวมอยู่ในกรมลูกขุนนั้นจะ
เป็นการผิดไป ก็แต่เพียงได้แยกศาลต่าง ๆ ไว้ ในกรมทั้งปวง เหมือน
เช่นว่าในชั้นหลังนี้แต่เดิมมาเท่านั้น ตัวเสนาบดีแลอธิบดีกับลูกขุนก็คงมี
อำนาจเป็นคนละแผนกันก็เช่นว่ามาแล้วนี้ ถ้าจะคิดเทียบคู่กันอย่าง
เสนาบดีว่าการยุติธรรมในประเทศอื่น ก็เป็นการกลับกันตรงมาแต่เดิม
ลูกขุนซึ่งคู่เหมือนจะเป็นเสนาบดีกรมยุติธรรมนั้น กลับเป็นหน้าที่ผู้พิพาก

ษา ส่วนกรมต่าง ๆ ที่รัชกาลยังค้ำชูอยู่หาความไปไว้ในกรมนั้น กลับ
เป็นตัวแทนกิจกรรมยุติธรรม ที่สำหรับจะให้เครื่องจักรในการพิจารณา
ความเป็นไปให้สะดวกอย่าให้หยุดอย่าให้ขัดได้ การที่ว่ามันเป็น
พิจารณาแบบแผนเก่า ซึ่งจะให้คิดเห็นว่า ที่ท่านจัดลงเป็นแบบแผน
แต่เดิมนั้น ประสงค์จะจัดการอย่างไร แต่การภายหลังมานี้ เปลี่ยน
แปลงต่อไปอีกเป็นอันมาก

ศาลทั้งปวงซึ่งปรากฏในพระธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายเก่า แต่น่า
สงสัยว่าจะแก้ไขใหม่หลายคราวตามเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป แต่มีได้
มีชัยที่ยืนยันว่าฉบับนั้นเป็นเก่าฉบับนั้นเป็นใหม่ ดูเป็นปน ๆ กัน ฉะนั้น
ที่แก้ไขเสร็จแล้วก็ใช้ฉบับนั้นฉบับเดียว แบ่งกระทรวงดังนี้

๑ ความอุทธรณ์ยกว่าเป็นศาลหลวงได้พิจารณา แต่คำว่าศาลหลวง
นี้ ถ้าจะคิดเอาว่าเป็นพยานว่าศาลหลวงนี้เป็นศาลลูกขุน ตามเช่นสงสัย
ว่าความจะรวมอยู่ในลูกขุน เช่นว่ามาแล้วแต่ก่อนก็ชอยกลอย แต่เหตุใด
จึงมาแบ่งกระทรวงพร้อมกับศาลอื่น ๆ จะเป็นด้วยแก้ไขกันต่อ ๆ มา
ประการใดไม่ได้ความชัด แต่กระทรวงนี้ตกอยู่ในกรมมหาดไทย ศาลนี้
เป็นศาลที่ว่าความอุทธรณ์ทั้งในกรุงแลหัวเมืองศาลเดียว ถ้าเป็นความ
หัวเมืองความอุทธรณ์ตระลาการ เจ้าเมืองกรมการเป็นผู้ชำระอุทธรณ์
ชั้นตระลาการ ถ้าอุทธรณ์ผู้พิพากษา เจ้าเมืองกรมการที่ไม่ได้ลงชื่อ
ในคำพิพากษาเป็นผู้พิจารณาอุทธรณ์ ถ้าจะอุทธรณ์เจ้าเมืองต้องบอก
อุทธรณ์ที่ศาลหัวเมืองนั้นก่อน หัวเมืองนั้นชำระไม่ได้จึงเข้ามาฟ้องศาล
หลวงประท้วงฟ้องไปศาลอุทธรณ์ ส่วนในกรุงถ้าจะฟ้องอุทธรณ์ก็ฟ้อง

ศาลหลวงแล้วประทับไปศาลอุทธรณ์ แต่ครั้งภายหลังมา เพราะเหตุที่
ถ้อยความคั่งค้างกันมาก ลูกขุนไม่สามารถที่จะทำการให้ตัดสินไปได้
พระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน จึงให้เสนาบดีช่วยรับทุกข้อ
ของราษฎรให้แล้วไปโดยเร็ว จึงได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต
ให้อธิบดีเจ้ากระทรวง รับเรื่องราวราษฎรอรรถคดีกล่าวโทษเจ้าเมือง
กรมการแลตระลาการในกรมนั้น ๆ ได้ ความอุทธรณ์ก็ไปเป็นเรื่องราว
เสียโดยมาก เมื่อท่านอธิบดีในกรมนั้นได้รับเรื่องราวแล้ว ก็ให้เบิก
คู่ความเข้ามาตั้งตระลาการชำระในกรมนั้นเอง แล้วบังคับบัญชาตัดสิน
ไปจนถึงให้ลูกขุนปลุกษาวางบท ความอุทธรณ์ก็แยกออกไปหลายศาล
ไม่เฉพาะแต่ศาลอุทธรณ์อย่างเดิม

๒ ศาลอาญาไปไว้ในกรมพระกระลาโทม ซึ่งศาลนี้ไปไว้ใน
กรมพระกระลาโทมนั้น สมุทพระกระลาโทมก็ไม่มีอำนาจอันใดที่จะ
บังคับคดีสิน คงต้องมาให้ลูกขุนตัดสินทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เกิดรับเรื่องราว
อุทธรณ์ขึ้นใหม่ สมุทพระกระลาโทมมีอำนาจรับเรื่องราวอุทธรณ์
ตระลาการว่ากล่าวได้ ซึ่งเอาไปไว้ในกรมพระกระลาโทมนั้นก็จะมีความ
ประสงค์ ที่จะให้มีอำนาจในการเกาะครองผู้คนให้แข็งแรงขึ้น เพราะ
ความอาญาจำเลยย่อมจะเป็นผู้มีอำนาจๆ เกะกะโดยมาก

๓ กระทรวงอาญาจักร ซึ่งกำหนดไว้ว่าเป็นความหากันด้วย
มิใช่ญาติ แก่ความต่างแต่่งการมาให้คู่ความ ศาลนี้อยู่ในกรมมหาดไทย
แต่ก็เป็นกระทรวงร้างไม่มีความตามกำหนดที่จะให้ศาลชำระ ภายหลัง

ก็กลายเป็นศาลอีกศาลหนึ่งอยู่ในกรมมหาดไทย ให้ชำระความอะไร ๆ
ทั่วไปไม่มีกำหนด

๔ กระทรวงนครบาล ศาลนี้ถ้าเป็นความฟ้องศาลหลวงประทับฟ้อง
ก็คงตามแบบเดิม แต่เพราะเหตุที่กว่าจะฟ้องประทับมาได้เป็นการเน้นซ้ำ
จึงได้ต้องเพิ่มเติมอำนาจเป็นชั้น ๆ คือว่าถ้าโจรผู้ร้ายปล้นสดมเกิดขึ้น
อาเภอบึงที่มาจากความฤๅเจ้าทรัพย์มาทำคำชั่งสูตรยาก แผลคำตราสิน
เสนายกกรมพระนครบาลมีอำนาจที่จะบังคับให้ติดตามตัวผู้ร้ายมาพิจารณา
แลเจ้าทรัพย์ผู้ถูกยากเจ็บยื่นเรื่องราวต่อเสนายกกรมพระนครบาล รับเรื่อง
ราวมาพิจารณาแล้วส่งขึ้นให้ลูกขุนปรึกษาได้ ความในกรมพระนครบาลนี้
ภายหลังมาเจอเป็นความรับสั่งโดยมาก ด้วยเหตุว่าเมื่อมีผู้ร้ายปล้นสดม
ฆ่ากันตายแห่งใด กรมพระนครบาลต้องนำความกราบบังคมทูล รับสั่ง
ให้รับเร่งชำระ เมื่อใดความประการใดก็จะต้องคิดขึ้นกราบบังคมทูล
ก่อน แล้วสั่งให้ส่งลูกขุนปรึกษา เมื่อใดคำปรึกษามาแล้วต้องนำขึ้น
กราบบังคมทูลก่อนที่จะลงโทษอันหนัก เพราะฉะนั้นความจึงเจอเป็นความ
รับสั่งโดยมาก การที่เป็นดังนี้ก็ด้วยพระเจ้าแผ่นดินจะทรงรับทราบ
ผู้ร้ายให้สงบได้ โดยเร็ว จึงต้องเป็นพระราชอุระมาก แต่ถ้าเป็นความ
หัวเมือง ถึงจะเป็นความนครบาลแต่ ถ้ามีอุทธรณ์บ้างเล็กน้อย กระทรวง
ที่ใดบังคับการหัวเมืองนั้นเรียกความเข้ามาณกรุงเทพ ฯ แล้ว ถึงว่าโจท
จำเลยจะยอมความขึ้นอุทธรณ์ไม่ว่ากล่าวกัน คงแต่ความเดิมขึ้นนครบาล
ก็มักจะว่ากล่าวไปเสียแต่ในกรมนั้นต่อไปอีก ต่อเมื่อใดขัดข้องไม่สะดวก
จึงได้ส่งไปกรมพระนครบาล ฤๅที่เป็นความที่ช้าหลวงในกรมนั้นออกไป

ชำระ ก็มักจะถือเอาเป็นเหมือนหนึ่งความร้ายสั่งไม่ส่งกรมพระนครบาล
เอาไว้ชำระในกรม แลความเหล่านั้น ก็ปัญญาลูกขุนได้เหมือนศาล
นครบาลนั่นเองด้วย

๕ ศาลกรมวัง ชำระไ้ทั้งความแพ่งอาญาแลนครบาล ยกเสียแต่
ความ^๕ถึงตาย จำเลยเป็นสมในแล้วเป็นกระทรวงกรมวังทั้งสิ้น สมใน
ซึ่งกำหนดไว้ตามกฎหมายก็จะไปด้วยความประสงค์ยกเอาคนที่ใช้ชิต
อยู่ในพระราชวังเป็นสมใน ฤๅที่กรมอื่นโปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดิน
แต่กรมซึ่งไ้กำหนดไว้เดิมซึ่งเป็นเวลาอย่างหนึ่งมาในเวลาขึ้นอย่างหนึ่ง
ไม่เห็นว่าจะควรจะเป็นสมในด้วยเหตุใด เช่นกรมสรรพากร กรมมรดก
ข้าพระสิบสองพระอรามนั้นก็มี - ก็ไม่ยกถอนเสีย คงเป็นสมใน
อยู่ตามเดิม ส่วนกรมที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ที่ควรจะเป็นสมในจริง ๆ บ้างก็
อนุโลมตามกฎหมายเก่าเทียบเคียงคล้ายคลึงกัน ยกเข้ามาเป็นสมใน
ก็มีโดยมาก เช่นในกฎหมายกำหนดข้าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จ
พระเจ้าหลานเธอไม่มีกรม ไม่ไ้ว่าถึงพระองค์เจ้าก็เอาข้าพระองค์เจ้า
ซึ่งไม่มีกรมเข้าเป็นสมในตามไปด้วย คลังวิเศษเป็นเครื่องคุกให้คลัง
ทั้งหลายเข้าเป็นสมในทั้งสิ้น กรมแสงแลช่วงสนะเป็นเครื่องคุกให้กรม
ภูษามาตาเข้ามาเป็นสมใน กรมมหาดเล็กเพราะเป็นคนใช้ชิตอยู่ก็ยก
เข้าเป็นสมใน บันฑากรมขึ้นกรมวังก็มาเป็นสมใน แต่สังฆการี อรรณ
การ ราชบัณฑิตยสถาน ฤๅนี้มาเป็นสมในด้วยอะไรก็ไม่ทราบ ข้า
พระสิบสองพระอรามนั้นเป็นตัวอย่าง พาข้าพระในพระอรามต่าง ๆ ทั่วไป
เข้าเป็นสมในด้วยทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจึงไ้มากขึ้นจนเกินต้องการ

แต่ไม่มีผู้ใดจะคิดเปลี่ยนแปลงด้วยเป็นสเปียงของกรมวัง ซึ่งมีผล
ประโยชน์น้อยกว่ากรมอื่น ๆ ทั้งสิ้น

๖ ศาลแพ่งกลาง ๗ ศาลแพ่งเกษม สองศาลนี้อยู่ในกรมลูกขุน
ทั้งเชื่อว่ามาแล้ว แต่กรมลูกขุนก็ไม่มีอำนาจจะบังคับบัญชาอันใดในศาล
สองศาลนี้ ภายหลังจึงต้องมีเจ้านายข้างขุนนางข้างไปเป็นอธิบดีขึ้นรับ
เรื่องราวอุทธรณ์พระลาการไต่ แต่ไม่เกี่ยวข้องกับอันใดกับหน้าที่ของเจ้ากรม
ที่เป็นผู้ปรับ เมื่อเจ้ากรมทั้งสองจะปรับผิดอย่างหนึ่งอย่างใดในความ
ทั้งปวงกล่าวโทษท่อน

๘ กระทรวงมรรฎก แบ่งไปไว้ในกรมล้อมพระราชวัง แต่
ความมรรฎกเป็นความที่แล้งยาก แลเป็นความเงินทองมากจึงได้ตั้ง
ธรรมเนียมว่าฟ้องหาเป็นความมรรฎกกันในกรุง ให้พระยาประสิทธิ
ศุภการซึ่งอยู่ในตำแหน่งมหาดเล็ก แต่เป็นผู้กำกับศาลมรรฎกคดีฟ้องขึ้น
ถวายก่อน ถ้ามีทุนทรัพย์มาก ๆ มักจะถอนมาให้ตำรวจข้างกรมวัง
ข้างชำระเป็นความรับสั่งไม่ได้เกี่ยวในศาลมรรฎกเดิม ถ้าเป็นหัวเมือง
ก็ต้องมีใบบอกเข้ามา ต่อเมื่อตราออกไปให้ชำระจึงชำระได้ หากไม่
ต้องส่งมาชำระที่กรุงเทพ ฯ

๙ กระทรวงกรมท่ากลางสำหรับชำระความต่างประเทศกับคนไทย
ศาลนี้เปลี่ยนแปลงไปมากเหมือนอย่างกับกรมว่าการต่างประเทศนั้นเอง
คือแต่เดิมมาก็คงจะว่าแต่กระทรวงคลัง ครั้นเมื่อเจ้าพระยาพระคลัง
ว่าการต่างประเทศ จึงได้ตั้งกระทรวงว่าความต่างประเทศอีกกระทรวง

หนึ่งในกรรมนั้น ครั้นเมื่อภายหลังความต่างประเทศมาก กระทรวง
คลั่งนั้นก็ขาดไป เพิ่มเติมกระทรวงต่างประเทศขึ้นอีกก็จะว่าต่อไป
ภายนอก แลกรรมท่านเมอมเมืองชนกได้ ว่าความอุทธรณ์อย่างใหม่อีก
กระทรวงหนึ่งด้วย

๓๐ กระทรวงกรรมนา ว่าความนาแลเครื่องทำนาแลเข้าในนา
ไม่ว่าความแพ่งอาญาครุฑอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งยกมารวมอยู่ในกรรม
นาทั้งนั้น ก็เพื่อให้กรรมนามีอำนาจที่จะค้ำความทุกข์ร้อนของชาวนา
ไม่ให้ช่วยการทำนา เป็นการบำรุงไร่นาเหมือนกันก็ให้กรรมวังชำระ
ความสมใน เพื่อให้เป็นการเร่งการสวดแก้ผู้ ที่ยราชกว่าอยู่ใกล้
ซีกพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน แต่ไม่เป็นผลอันใดก็ขึ้นได้จึงถึงความ
ประสงค์ ก็คงเป็นความสามัญอยู่อย่างนั้นเอง แลยังมีข้อที่เถียง
กระทรวงกันอยู่ก็ศาลรัชสังชำระความผู้ร้ายลักโคกระบือ ซึ่งจะ
ออกข้อไปภายนอกด้วย

๓๑ ศาลคลังมหาสมบัติ ว่าความขึ้นศาลที่เกี่ยวข้องด้วยพระราช
ทรัพย์ทั่วไป แต่ศาลนี้ภายหลังมา ก็คงได้ความว่าเฉพาะแต่ภาษีอากร
ซึ่งขึ้นอยู่ในกรมพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งอยู่ในอำนาจพระยาราชภักดี
มิได้ทั่วไปใน ภาษีอากรซึ่งขึ้นใน กรมอื่น ๆ ส่วนกรมอื่น ๆ ซึ่งได้ เป็น
เจ้าพนักงานคลังยังค้ำภาษีอากรก็มีศาล กระทรวง คลั่งขึ้นในกรรมนั้นอีก
กรมละศาล ๆ ทุกกรม มีวิเสศหน้อยหนึ่งถ้ามีความเรื่องร้องเรียน
เงินหลวง ศาลกระทรวงคลังมีอำนาจที่จะชำระได้ แต่คงได้ชำระ
แต่ความเล็กน้อย ถ้าเป็นความใหญ่ก็มีกระมีตราการเป็นศาลรัชสัง

แยกออกไปต่างหาก เป็นแต่ชาวคลังกำกั้วย เพราะฉะนั้นความ
 ๑๒ คาลพระคลังมหาสมบัตินี้ เป็นความเรื่องราวโดยมากไม่มีใครจะมีพ้อง
 ประทับ

๑๒ คาลกระทรวงธรรมการยังคงอยู่ตามเดิม แต่อธิบดีในคาล
 นั้นไม่มีใครจะเป็นคนมีอำนาจ จึงได้มีเจ้านายไปกำกั้วยเสมอมามิได้ขาด
 ถ้าเป็นความสำคัญ เช่นความปราชัยก็มักจะเป็นความร้ายสั่ง แล
 เมื่อถึงที่ตัดสินพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงตัดสินเอง ไม่ได้ให้ลูกขุนปฤกษา
 วางบทโดยมาก

๑๓ กระทรวงสัสดียังคงอยู่ตามตำแหน่งเดิม แต่ความเลขวหัวเมือง
 ไม่ใคร่จะได้ตัดสิน ดังเหตุที่ว่ามาแต่หลังนั้นแล้ว คาลนี้เป็นความ
 เรื่องราวมากกว่าพ้องประทับเหมือนกัน

๑๔ คาลกระทรวงแพทยานี้เป็นอันเลิกขาดไม่มี คั้วยข้อความ
 ที่จะหากันให้ถูกต้องในพระธรรมนูญนั้น ก็ไม่มีใครจะมีใครพ้องหา มี
 บ้างก็มักไปอยู่ในกรมเมืองแลกรมอื่น ๆ ตามแต่ที่ข้อความจะคู่ไป

คาลซึ่งได้กำหนดมาในพระธรรมนูญมีอยู่ ๑๔ กระทรวงเท่านั้น แต่
 มีคาลเพิ่มเติมขึ้นอีกตามเวลาที่ต้องการ ไม่พอที่จะว่าความทั้งปวง
 ทั่วไ

คือคาลในกรมเท่านั้น แยกออกไปอีกสามกระทรวง คือความ
 จินต๋อเงินเป็นกระทรวงกรมทำซ้าย ความแขกต่อแขกฤาแขกเป็น
 จำเลยเป็นกระทรวงกรมทำขวา ยกเสียแต่ความนครบาล คาล
 กรมทำซ้ายกรมทำขวานี้ พระยาโชฎกราชเศรษฐี พระยาจุฬาราช

มนตร์ เคารยวเรื่องราวอุทธรณ์ในศาลอยู่ข้าง แต่เมื่อไม่ว่ากล่าว
ให้ตกลงได้ ก็ไปร้องต่อเสนาบดีกรมท่ากลาง ว่ากล่าวบังคับบัญชา
ไว้ อีกชั้นหนึ่ง ถ้าเป็นฟ้องประทัยแล้ว ก็หาฤาฎุขชนไว้ตรงที่เคี้ยว
เหมือนกระทรวงเค็ม ไม่เกี่ยวข้องอันใดกับเสนาบดีกรมท่า แต่
ศาลต่างประเทศ ซึ่งเป็นศาล อยู่ในกรมท่า อีกศาลหนึ่งนั้นเป็นศาล ตั้ง
ขึ้นใหม่ เมื่อทำสัญญาทวิขนานาประเทศ ยกเป็นศาลรับสั่ง มีอำนาจ
ที่จะพิจารณาความที่โจทเป็นคนที่ต่างประเทศ ไม่ว่าความแพ่งอาญา
นครบาลอย่างใด ลูกชนไม่ไ้ส่งฟ้อง ไม่ไ้ไปฎุขาชีจาก เหมือน
ศาลอื่น ๆ กองส่งฟ้องขึ้นมาแล้วก็รับพิจารณา การที่จะไปฎุขาคัดสิน
ลงโทษเป็นสิทธิขาดอยู่ในลูกชนผู้เคี้ยว ซึ่งยกตำแหน่งขึ้นใหม่ เป็น
พระพิพากษานานาประเทศก็ หมายความว่าความนั้นจะต้องอุทธรณ์ ๆ มาที่
เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ๆ มีอำนาจที่จะ คัดสิน ยกถอนคำตัดสินเดิม
นั้นไ้ เป็นศาลเคี้ยวซึ่งไม่ไ้เกี่ยวข้องกับลูกชนณศาลหลวงเลย

ศาลรับสั่งชำระความลักข้างม้าโคกระบือ เป็นศาลแยกมาแต่
กรมพระนครบาล ให้กรมพระตำรวจช่วยชำระแต่ไม่ไ้ขึ้นกรมพระ
นครบาลเหมือนอย่างแยกศาลในกรมท่า - เพื่อจะปรายปรามผู้ร้ายลัก
ข้างม้าโคกระบือซึ่งมีชุกชุมขึ้นคราวหนึ่ง แต่เลยทั้งคึกคักต่อมา ศาลนี้
มักจะเป็นการแก่งแย่งกันอยู่กับกรมม้ายาง ทวิขกรมนาเข้าใจว่า
ความโคกระบืออยู่ในศาลนี้ทั้งสิ้น แต่ที่จริงนั้น แยกจากนครบาลเท่านั้น
ศาลนี้ที่มีอำนาจเป็นศาลรับสั่ง ชักข้องอันใดกรวยทอดไ้ แต่ลูกชน
ก็ยังเกี่ยวข้องอยู่ทวิข ไม่ขาดไปทีเคี้ยว เหมือนศาลต่างประเทศ

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

๒๘

ยังมีอีกศาลหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นใหม่ เพราะเจ้านายแลเชื้อสาย
ในราชตระกูลมีมากขึ้น จึงได้ตั้งขึ้นอีกกระทรวงหนึ่ง สำหรับชำระ
ความในราชตระกูล ไม่ว่าเป็นโทษเป็นจำเลยไม่ว่าความอย่างไรยก
เสียแต่ความที่ถึงตาย ศาลซึ่งได้ข้อออกมาแล้วเหล่านี้ เป็นศาล
ซึ่งมีหน้าที่ชำระความนั้น แล้วฟังคำตัดสินของลูกขุนทั้งสี่ วัน
แต่ศาลต่างประเทศที่ว่ามาแล้ว กับที่เป็นความเรื่องราวซึ่งอธิบดี
มีอำนาจจะรับขึ้นใหม่ อธิบดีตัดสินเองบ้าง ให้ลูกขุนตัดสินบ้าง
การซึ่งจัดศาลแยกกระทรวงไปตามกรมต่าง ๆ แต่คงให้ลูกขุนเป็น
ผู้พิพากษาศักดิ์เช่นนี้ ก็เป็นความประสงค์ขั้นต้นที่จะแก้ไขการ
ขัดข้อง ที่ศาลจะไม่มีอำนาจเรียกหาความมาว่าอาจะให้เกิดความกลัว
เกรงอำนาจศาลกลัวมีอธิบดีเป็นใหญ่ได้บังคับบัญชา แลมิให้ชนศาล
ตระลาการบิดพลิ้วเชื่อนเชื่อเสียไม่ว่าความ การที่แก้ไขนั้นก็จะดีไปได้
คราวหนึ่ง แต่ครั้นภายหลังมาท่านอธิบดีที่เจ้ากระทรวงได้บังคับศาล
นั้น ๆ ถือเสียว่าแล้วแต่ตระลาการแลลูกขุนจะว่ากล่าวไป ไม่เอาธุระ
รักษาการตามหน้าที่ซึ่งยื่นออกไปใหม่ แลประกอบด้วยการที่ลูกขุนจะ
พิพากษาศักดิ์สิ้นความไปแล้วไปโดยเร็วไม่ได้ด้วย ถ้อยความก็เกิด
รุงรังมากขึ้น จึงต้องมีอุบายแก้ไขยอมให้อธิบดีนั้น ๆ รับเรื่องราว
กล่าวโทษอุทธรณ์ตระลาการในศาลนั้น ๆ ฝ่ายที่ลูกขุนยังบังคับบัญชา
ไปไม่ถูกประการใดซึ่งเคยมาร้องฎีกาที่เคยวนั้น ก็ให้มีแม่กองสำหรับ
รับเรื่องราวตรวจคำฟ้องฎีกาลูกขุนอีกชั้นหนึ่ง เมื่อจัดการดังนี้ ข้อความ
อุทธรณ์หัวเมือง ซึ่งแต่ก่อนต้องฟ้องศาลหลวงแห่งเดียวก็กลายเป็น

เป็นเรื่องราวร้องต่อเจ้ากระทรวงทั้งต้น ต่อเจ้ากระทรวงไม่รับเรื่องราว
 นั้นจึงจะไต่มาฟ้องต่อศาลหลวงๆ ก็ต้องประทัยกลับลงไปกระทรวงนั้นเอง
 ไม่ได้ประทัยไปศาลอุทธรณ์ดังเช่นแต่ก่อน แล้ววิธีอุทธรณ์ด้วยเรื่อง
 ราวนั้น จะเป็นอุทธรณ์มิเป็นอุทธรณ์ก็แล้วแต่ท่านอธิบดีในกรมนั้น
 ด้ว่าท่านอธิบดีข้างข้างเคียงข้าง เพราะเรื่องราวกล่าวหาเกินความจริง
 ให้เข้าลักษณะอุทธรณ์ ฤ็เพราะความผิด ฤ็ไปบ้าง ก็มีตราไป
 ให้ส่งจำเลยผู้ต้องอุทธรณ์แลความ เติมลง มาพิจารณาณกรุงเทพ ฯ ได้
 พิจารณาคาตามชั้นอุทธรณ์บ้าง ฝ่ายจำเลยชี้คร้านแก้ความอุทธรณ์ยอมกัน
 แก่โทษเสียบ้าง ความเกิมนั้นก็ตกอยู่ในศาลกระทรวงนั้นที่กรุงเทพ ฯ
 เมื่อเป็นช่องกั้นความหัวเมืองชำระไปได้เพียงเล็กน้อยเท่าใด ถ้า
 ความเห็นจะเสียท่วงทีก็ลงมาอุทธรณ์เสียที่กรุงเทพ ฯ ได้ยกเลิกความเดิม
 เข้ามา ถ้าความอุทธรณ์ร้ายใดก็ได้ ลักนั้น ความรายนั้นก็ไม่มีความ
 ที่จะพิจารณาแล้ว ด้วยความฉิบพลวแลเฉื่อยและของตระลาการบ้าง
 ด้วยอำนาจของคความตามกฎหมาย มีทาง ที่จะชักเชื่อนแซให้เข้าไปบ้าง
 ความนั้นก็ไม่ได้ลงได้ เป็นช่องที่คความผู้ทำความทุจริตจะถือเสียว่า
 อย่างไร ฤ็ก็ลงมาอุทธรณ์เสียให้ความแน่นเข้าไป ข้างฝ่ายเจ้าเมือง
 กรมการที่เป็นผู้ทุจริต ก็ถือเสีย ว่าถึงอย่างไร ฤ็ความก็คง ชำระไม่แล้ว
 ไม่มีเวลาแพ้อุทธรณ์ ต่างคนก็ต่างประพฤติกความทุจริตคงอยู่ตามเดิม
 ฤ็ยังขึ้นไปกว่า ฝ่ายแม่กองก็ตั้งขึ้นไว้สำหรับกันลูกขุนผู้คนนั้นเล่า
 เมื่อได้รับเรื่องราวกล่าวโทษคำปฤกษาแล้วเรียกสำนวนแลคำลูกขุน
 ปฤกษามาตรวจ กว่าจะไต่มาตรวจและตรวจแล้วแต่ละเรื่องก็ช้านาน

ถ้าจะตรวจเห็นว่าลูกขุนว่าชอบลงเนื้อเห็นไปด้วย ก็มีอำนาจเท่ากันกับ
 เป็นลูกขุนอีกชั้นหนึ่ง ไม่มีอำนาจที่จะบังคับคู่ความซึ่งไม่ยอมมาเสีย
 แต่คำลูกขุนนั้นให้ยอมอย่างไรได้ เพราะถ้าจะมาร้องฎีกาตัดสินผิดชอบ
 ก็คงมีโทษเช่นเดียวกับที่ไม่ฟังคำพิพากษาชอบของลูกขุน ถ้าแม่กอง
 เห็นความไปอย่างอื่น ก็เป็นช่องที่ลูกความจะสงสัยได้ว่าแม่กองว่าอย่าง
 หนึ่งลูกขุนว่าอย่างหนึ่งมาร้องฎีกา เมื่อร้องผิดก็มีโทษเพียงไม่ฟังคำ
 พิพากษาที่ชอบเหมือนกัน แม่กองลูกขุนก็ไม่ใช่การมีประโยชน์อันใด
 สักอย่างเดียว ความจะแล้วด้วยแม่กองสักเรื่องหนึ่งก็เกอຍະไม่มี
 เป็นแต่คั้นสำหรับจะให้คู่ความชักถ่วงความให้ช้าอีกชั้นหนึ่งเท่านั้น ส่วน
 ความที่จะแล้วไต่จริงนั้นต้องมาแล้วอยู่ชั้นถวายฎีกาโดยมาก เมื่อเป็น
 คำนวณฎีกาเดือนหนึ่งก็ถึง ๑๒๐ } ฅบัย พระเจ้าแผ่นดินแจกพระราชทาน
 ให้ตำรวจชำระเป็นศาลรับสั่ง ก็ชำระเรื่อยไปทั้งความอุทธรณ์แลความ
 เติมข้าง ชำระแต่ชั้นอุทธรณ์ข้าง แจกให้เสนาบดีตามกรมไปว่ากล่าว
 ชำระข้าง เมื่อมีราชการน้อยก็ไต่ทรงตัดสินข้อความเหล่านั้นไปได้
 เมื่อราชการอื่น ๆ มากขึ้นก็ไม่มีเวลา ทรงตัดสินความ ซึ่งมี ขัละพันเศษ
 สองพันได้ ต้องทั้งศาลฎีกาเลือกเอาพระบรมวงษานุวงษชำระการเป็นที่
 ไว้วางพระราชหฤทัยขึ้นเป็นแม่กองตรวจตัดสิน แม่กองนั้นก็ต้องเรียก
 สำนวนแลคำพิพากษานั้นมาตรวจเหมือนกันแม่กองชั้นลูกขุนอีกเที่ยวหนึ่ง
 ครั้นตัดสินไปข้างเรื่องคู่ความก็ไม่ยอมตามคำตัดสินนั้น กลับเข้ามา
 ถวายฎีกากล่าวโทษตระลาการศาลฎีกา จนต้องทรงตรวจตัดสินเอง
 จึงจะเป็นอันสำเร็จได้ก็ยาก แต่ที่แล้วสำเร็จไปได้ ในชั้นศาลฎีกา

นั้นก็มีโดยมาก เมื่อจะว่าตามความจริงแล้วก็เกือบจะเหมือนพระเจ้า
แผ่นดินองค์เดียวที่จะพิพากษาเด็ดขาดทั่วไปทั้งสิ้น ที่สุดจนการทำให้
อธิปัตย์ในกรมต่าง ๆ กำกับศาลแลรับเรื่องราวไว้แล้ว ตระลาการจะ
ขาดหมายเอาค่าความมาว่าความบางทีก็ไม่ได้ตัวมาว่าความ ด้วยขัดขวาง
แอบอิงอยู่ในท่านผู้มีอำนาจมีบันดาศักดิ์ แลคือเสียเอง ๆ บ้าง อธิปัตย์
ที่เป็นผู้บังคับศาลนั้น ๆ ก็ไม่บังคับบัญชาตลอดไปได้ พระเจ้าแผ่นดิน
ต้องให้ตำรวจเป็นผู้รับขัดข้อง ซึ่งตระลาการเอาชนปฤกษาลูกขุน ๆ
เห็นว่าเปนขัดข้องแล้วจึงได้ส่งมาให้ ผู้รับขัดข้อง ตำรวจผู้รับขัดข้องนั้น
ไปเกาะจำเลยส่งศาลตามคำลูกขุนปฤกษา ถ้ายังไม่ทำการไม่ตลอด
ได้ก็ต้องกราบบังคมทูล ให้พระเจ้าแผ่นดินทรงเอะอะเองจึงได้ตัวจำเลย
มาว่าความ เมื่อการเปนอยู่ดังนี้ก็เป็นการเหลือกำลังที่พระเจ้าแผ่นดิน
องค์เดียวจะพิพากษาความทั้งแผ่นดิน แลตริตรองราชการอื่น ๆ บังคับ
ให้ตลอดไปได้

การซึ่งเป็นเหตุดังนี้ ก็เป็นด้วยวิจิตรระบวนพิจารณาความอย่างเก่า
เปนทางยืดยาวอย่างหนึ่ง เพราะลูกขุนตระลาการผู้พิจารณาพิพากษา
ทั้งปวงต้องหาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิตในทางความนั้นเอง (ผลประโยชน์
ที่จะได้นั้นก็โดยอื่น ๆ เย็น ๆ หวาน ๆ หวาน ๆ เหมือนกรมพระนครบาล
ที่กล่าวมาแล้ว ข้าราชการซึ่งเป็นคนดี ๆ ก็ไม่มีใครมีความปรารถนาใน
ตำแหน่งในกรมเหล่านี้ ด้วยมีกรมอื่นที่จะได้ผลประโยชน์มากแลสะดวก
ดีกว่ากรมเหล่านี้ คนดี ๆ จึงไม่มีใครจะมี มีแต่คนที่หาผลประโยชน์
อย่างอื่นไม่ได้แล้ว จึงหันมาหาประโยชน์ในทางนี้อย่างหนึ่ง เพราะ

คนซึ่งเป็นลูกขุนตระลาการเป็นคนเช่นว่ามาแล้ว จึงต้องมีข้อบังคับ
 บัญชีของกันมากจนเหมือนหนึ่งตระลาการอยู่ในบังคับลูกความ จะยอม
 ให้แล้วก็ได้ ไม่ยอมให้แล้วก็ได้ มีอุบายที่จะชักถ่วงร้อยอย่างนั้น
 อย่างหนึ่ง อธิบดีผู้ซึ่งบังคับการในกระทรวงนั้น ๆ เล่าก็ไม่ใคร่มีใคร
 เป็นอิสระใ้ใจที่จะให้ลดความในกรมเขาย่างไป ด้วยไม่เป็นประโยชน์
 อันใดคุ้มค่าเห็นอยู่ สู้หนึ่งว่าภาษีอากรไม่ได้ การในกรมลูกขุนฤจะ
 ว่ารวบยอดว่าการในกรมยุติธรรมทั้งปวง ซึ่งแยกไปเป็นหลายกรมนั้น
 จึงได้ชักโซมเลื้อยซามมาช้านานพันกำลังที่จะแก้ไขให้ดีขึ้นในแบบเดิม
 นี้ได้ จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงรูปของกระทรวงยุติธรรม
 นี้ใหม่ ให้เป็นทางอันคิดคราวเดียวตลอดเรื่องไม่เป็นแต่คิดปะยาแก้ไข
 ครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง การตำแหน่งยุติธรรมในเมืองไทยนี้ เปรียบ
 เหมือนเรือกำปั่นที่ถูกพริ้งแลปลวกกินผุโทรมทั้งลำ แต่ก่อนทำมา
 นั้นเหมือนเรือแห่งใดก็เข้าไม้ตามอกยาแต่เฉพาะที่ตรงรั้วนั้น ที่อื่นก็
 โทรมลงไปอีก ครั้นช้านานเข้าก็ยิ่งชำรุดหนักลงทั้งลำ เป็นเวลา
 สมควรที่ต้องตั้งกงขึ้นกระดานใหม่ให้เป็นของมันคงถาวรสืบไป แลเป็น
 การสำคัญยิ่งใหญ่ว่าจะต้องรีบจัดการโดยเร็วหาไม่ก็ต้องจมลง ด้วยผุ
 ยับไปเหมือนเรือกำปั่นที่ชำรุดเหลือที่จะเยียวยา จนต้องจมลงฉนั้น

กรมธรรมการสังฆการีนั้น ตามตำแหน่งเดิมเป็นกรมใหญ่ ได้ตั้ง
 ธรรมการหัวเมืองว่าความพระสงฆ์ต่อพระสงฆ์ฤาพระสงฆ์เกี่ยวข้องกับ
 คฤหัสถ์ไม่ว่าความอย่างไร อำนาจของกรมธรรมการที่เป็นอยู่บัดนี้ ก็ไม่

ผู้ฝึกกันกับแต่ก่อนมากนัก เปนแต่ไม่มีอำนาจที่จะตั้งกรรมการ หัวเมือง
 ชาติไปพร้อมกันกับกรมอื่น ๆ แต่กรรมการหัวเมืองก็ยังมีหนังสือบอก
 ข้าราชการเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างพระสงฆ์หัวเมืองบ้างน้อย ๆ ราย
 แต่กรมกรรมการมักจะได้พูดจากับพระสงฆ์เจ้าคณะตามหัวเมืองนั้นเอง
 เสียโดยมาก ถ้าเจ้าเมืองกรรมการเมืองใดจะขอตั้งเจ้าคณะหัวเมือง ก็
 ยังมีใบบอกมาที่กรมกรรมการนั้นด้วย คงอยู่อย่างแต่ก่อน แต่ตำแหน่ง
 ใหญ่คือที่พระยาพระเสด็จนั้นไม่ได้ตั้งมาเสียช้านาน ด้วยผู้ซึ่งจะเป็น
 ขุนนางในตำแหน่งกรรมการนี้ ดูเหมือนจะต้องใช้ผู้ซึ่งสนิทในทางวัด ๆ
 ผู้ซึ่งสนิทในทางวัด ๆ เช่นนั้น ก็คงจะต้องใช้คนที่เป็นคนขบถอยู่นาน
 เรือร่ำม่งามไปไม่สมควรเป็นขุนนางผู้ใหญ่ จึงได้ลดตำแหน่งมีศักดิ์คิ
 นาน้อยลง คงใช้เจ้านายไปกำกับอยู่เสมอมา

ส่วนกรมราชบัณฑิตยซึ่งดูเหมือนน่าที่จะรวมอยู่ในกรมกรรมการ
 ก็แยกไปเป็นกรมหนึ่งต่างหากไม่เกี่ยวข้องกัน กรมกรรมการมีแต่ที่
 จะว่าความพระสงฆ์อย่างเดียว กรมราชบัณฑิตยเป็นหน้าที่ที่จะบอกหนังสือ
 พระสงฆ์แยกไปส่วนหนึ่ง มีหน้าที่รวมกันแต่ในเวลาพระสงฆ์มาแปล
 พระปริยัติธรรม ต้องเป็นผู้มากำกับตรวจตราด้วยกันทั้งสองกรม ถ้า
 จะว่าตามความคิดที่แบ่งตำแหน่งอย่างต่างประเทศ กรมสังฆการีเป็น
 กรมกรรมการฎากรมศาสนา กรมราชบัณฑิตยเป็นกรมศึกษาธิการ
 ควรที่จะรวมอยู่ด้วยกันแผนกหนึ่งได้ แลการสั่งสอนวิชาหนังสือไทยนั้น
 ธรรมเนียมในเมืองไทยนั้นก็อาศัยครูเรียนในวัดเป็นที่ตั้ง แต่โบราณมา
 แต่ผู้ปกครองแผ่นดินหาได้จัดการอุดหนุนอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ จนตกมา

ภายหลังจึงได้เกิดบอกหนังสือโรงงานขึ้น แต่การที่บอกหนังสือโรงงาน
 นั้นเป็นแต่ส่วนพระราชกุศล ซึ่งจะให้พร้อมบริบูรณ์ในทานเฉพาะพระราช
 กุศลนั้นอย่างเดียว ไม่ได้เป็นการมุ่งหมายที่จะสั่งสอนชนทั้งปวงทั่วไป
 ตลอดมาจนถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ จึงได้เกิดตั้งโรงเรียนในกรมทหาร
 มหาคฤหาศราชพระองค์ โรงเรียนนั้นก็ขึ้นอยู่ในกรมทหาร ครั้น
 ภายหลังเกิดโรงเรียนนั้นทอดุทยาน ก็เป็นการจรรเจริญใหม่ ตั้งกอมมิตติ
 เป็นผู้จัดการแยกออกไปอีกแผนกหนึ่งไม่เกี่ยวกับโรงเรียนทหาร การ
 นี้ก็ไม่เรียบร้อยได้ ภายหลังจัดการโรงเรียนสวนกุหลาบ ยกโรงเรียน
 ทหารไปสมทบ แลก็จัดตั้งโรงเรียนตามพระอารามต่าง ๆ จึงได้ตั้ง
 กรมศึกษาธิการขึ้นใหม่อีกกรมหนึ่ง แยกการเบิกจ่ายทั้งปวงออกเป็น
 ส่วนหนึ่งจากกรมทหารมหาคฤหาศ การของกรมศึกษาธิการมีมากขึ้น
 แลยังจะต้องมีมากต่อไปภายหน้า เพราะความคิดที่จะฝึกหัดวิชาคนทั้งปวง
 ทั่วไป กรมนี้ก็จะต้องเป็นกรมใหญ่อีกกรมหนึ่ง มีการคล้ายคลึง
 ฤๅจะถึงกันกับกรมราชบัณฑิตย ถ้าจัดการรวบรวมกันให้ตลอดได้ก็จะ
 เป็นการมีประโยชน์มากขึ้น

อนึ่งกรมหมอนั้น แต่เดิมเป็นหมอสื่อสำหรับว่าความพวกหนึ่ง มี
 เจ้ากรมซ้ายขวาปลัดทูลฉลองซ้ายขวานั่งศาลซ้ายขวา อีกพวกหนึ่ง
 เป็นหมอโรงพระโสมภฏ แต่พวกแรกนั้นเลิกเสีย ไม่ได้ว่าความตาม
 ฎามาแล้ว แต่ยังคงแบ่งเป็นสองพวกอยู่ พวกหนึ่งเรียกว่าหมอศาลา
 พวกหนึ่งเรียกว่าหมอโรงใน คำซึ่งเรียกว่าหมอศาลานั้น จะใช้
 สำหรับหมอพวกที่ว่าความมาแต่เดิมเป็นพวกหมอนั่งศาลาจะเป็นหมอ

นอกสำหรับจ่ายรักษาพระบรมวงษานุวงศ์ข้าราชการตามที่เข้าใจกันอยู่
 โดยมากก็ไม่ได้ความแน่ แต่หมอโรงในคือโรงพระโอสถนั้นคงเป็นหมอ
 สำหรับเจ้าแผ่นดินแน่ แต่ถึงจะอย่างไร ๆ ในการที่ใช้อยู่ปัจจุบันนี้ ไม่ได้
 เลือกว่าหมอสืบเชื้อโรงพระโอสถใช้ปนกันไปหมดตามแต่ที่ต้องการ ถ้า
 จะคิดอีกอย่างหนึ่งว่า จะมีโรงหมอสำหรับรักษาราชบุตรทั้งปวง จะใช้
 หมอสืบเชื้อ ก็ไม่ปรากฏว่ามีโรงหมอเช่นนั้นแต่ก่อนมาเลย ฟังมาขึ้น
 แต่โรงหมอที่ท่าพระ สำหรับรับคนในพระบรมมหาราชวังป่วยเจ็บ แต่
 ภายหลังก็กลายเป็นเรือนหมอย่อยไม่ได้คงตามที่ตั้งเดิม แลมีโรงรักษา
 คนเจ็บขึ้นที่โรงธรรมวัดสุทัศน์ก็เป็นการย่อ ๆ เล็กน้อยแล้วเลิกไป ฟัง
 จะเกิดโรงพยาบาลซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในเร็ว ๆ นี้ การโรงพยาบาลนี้คิดจะให้
 แพทย์หลายไปทั่วพระราชอาณาเขตร์ ก็คงจะต้องเป็นการใหญ่ จะต้อง
 ใช้หมอประจำโรงพยาบาลนั้นมาก กรมหมอกคงจะต้องแยกเป็นสองส่วน
 อย่างเดิม แต่จะต้องมีจำนวนมากขึ้น

กรมพระอลักษณนี้ ในตำแหน่งศักดินาก็นับเป็นกรมใหญ่ มี
 ปลัดทูลฉลองปลัดนั่งศาล แต่ในพระธรรมนูญหาได้แบ่งกระทรวงไว้ว่า
 เป็นพนักงานว่าความอย่างไรไม่ เหมือนกันกับกรมสรรพากร ยังมีที่
 อลักษณได้เกี่ยวข้องในความก็แต่เพียงชั้นสูตรหนังสือสำคัญซึ่งหมาย
 เรียกไปเป็นเฉพาะตัวต้องสาบาลเหมือนกันเป็นพยานผู้หนึ่งเท่านั้น แต่
 ตำแหน่งราชการอื่น ๆ นอกจากเรื่องความตักอยู่ข้างจะหลวมมากไม่สม
 กับที่เป็นตำแหน่งใหญ่ ในตำแหน่งดวงตราซึ่งมีในพระธรรมนูญ ว่า
 พระราชทานให้ไว้ตำราข้าพระโยมสงฆ์ไร่นาอากรแก่ผู้ใด ๆ ไชย ให้

บัดตราในต้นพระตำรานั้น บัดลอบครั้งประจําออกสู่พระราชสาสน ทั้ง
 อักษรเลขหัวเมือง ในการซึ่งว่าไว้ในราชธรรมเนียม พระอาลักษณ์
 ก็ไม่ได้ทำอันใด จนตั้งอักษรเลขหัวเมืองก็พลอยเลิกไปด้วยกับกรม
 ทั้งปวงคราวเดียวกัน ราชการซึ่งกรมพระอาลักษณ์ได้ทำอยู่นั้นเมื่อเวลา
 ยังไม่ได้ใช้หนังสือชุกชุมเช่นทุกวันนี้ ก็จะมีแต่รักษากฎหมาย ๓ แล
 เป็นผู้จากสุพรรณบัตร หมายตั้งขุนนาง เขียนพระราชสาสนกับคดี
 เขียนหนังสือต่าง ๆ มีบทกลอนเป็นต้น จนตำแหน่งราชการของกรม
 อาลักษณ์ไม่เป็นสำคัญอันใด เจ้ากรมก็มีศักดิ์นาลดหย่อนลงมาเหมือน
 กรมธรรมการ เมื่อมีการใช้หนังสือขึ้นก็มีราชการมากขึ้นตามส่วนเดิม
 แต่ส่วนการซึ่งมีหนังสือตอบไปมาในออฟฟิศเจ้าแผ่นดิน ก็ไม่ได้อยู่ใน
 กรมอาลักษณ์ เกิดออฟฟิศหลวงขึ้นต่างหาก แต่เจือเนื่องกันเพราะต้องใช้
 คนผู้น้อยในกรมนั้น พระราชลัญจกรซึ่งเป็นพนักงานของภูษามาลา
 กับมหาดเล็กมาแต่ก่อนก็ตกอยู่ในออฟฟิศหลวงเป็นพนักงานที่จะประทับ
 ออฟฟิศหลวงจึงเป็นตำแหน่งสำคัญใหญ่ เพราะเป็นที่รวบรวมราชการทุก
 หมู่ทุกกรมบันดาที่ได้กราบทูลเจ้าแผ่นดิน แลรวบรวมพระราชหัตถเลขา
 บันดาที่ได้ส่งราชการทั้งปวงทั่วไป แลเป็นผู้รับพระบรมราชโองการ
 ส่งราชการไปได้ทั่วทุกกรม ถ้าเรียกออฟฟิศหลวงว่าเป็นกรมอาลักษณ์
 แล้วก็ต้องนับว่าเป็นกรมใหญ่กรมสำคัญซึ่งจะไม่มีไม่ได้ ในราชการ
 ซึ่งเป็นอย่างทุกวันนี้

กรมพระคลังต่าง ๆ มีกรมพระคลังมหาสมบัติเป็นต้น ในกรม
 พระคลังมหาสมบัติซึ่งมีหน้าที่ประการใดในการซึ่งจะเรียกเร่งพระราชทรัพย์

ของหลวงแลที่จ้ะว่าความอันเกี่ยวของด้วยพระราชทรัพย์ ได้กล่าวมา
ข้างต้น ๆ นั้นแล้ว บัดนี้จ้ะว่าด้วยการซึ่งเปลี่ยนแปลงไปใหม่ในชั้นหลัง ๆ
จนถึงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ รวมพระคลังสินค้าคลังในซ้ายคลังในขวา
ต่อไป จ้ะต้องว่าด้วยคลังสินค้าก่อน กรมพระคลังสินค้าเกิดขึ้นด้วย
การแต่งสำเภาเป็นพนักงานอันหนึ่งซึ่งตั้งขึ้นใหม่พร้อม ๆ กับกรมท่าซ้าย
กรมท่าขวา เพราะว่าแต่ก่อนเจ้าพระยาพระคลังเป็นผู้แต่งสำเภาไป
ค้าขายต่างประเทศ กรมพระคลังสินค้าจึงได้เนื่องอยู่ในกรมพระคลัง
เป็นพนักงานสำหรับที่จ้ะรับของส่วยซึ่งเกณฑ์ไปสำหรับมาเป็นสินค้าส่งลง
สำเภา แลเป็นผู้จัดซื้อสินค้าซึ่งไม่มีในส่วย แต่จะขึ้นทุกสำเภาไปขายได้
ถ้าไรคลังสินค้าเป็นพนักงานที่จ้ะจัดซื้อของเหล่านั้นในเวลาของนั้นราคา
ถูกจะได้ไปขายมีกำไร คือเป็นผู้คิดการค้าขายของเจ้าแผ่นดิน ครั้นเมื่อ
เจ้าพระยาพระคลังเหลวไหลไปบ้าง พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะ
พระราชทานผลประโยชน์เสศเลยในการแต่งสำเภาแก่ผู้อื่นบ้าง ยกการ
แต่งสำเภาไปให้ผู้อื่น แต่งคลังสินค้าก็เป็นผู้ขายสินค้าทั้งปวงนั้นให้แก่ผู้
แต่งสำเภา เมื่อเจ้าพระยาพระคลังไม่ได้จัดการแต่งสำเภาช้านานไป
ก็ไม่มีการณ์ใดที่จะเกี่ยวข้องกับพระคลังสินค้า ๆ ก็กลายเป็นไม่ได้ขึ้น
เจ้าพระยาพระคลัง เป็นกรมหนึ่งล่อยตัวอยู่ต่างหาก ครั้นเมื่อภายหลัง
บ้านเมืองบริบูรณ์ขึ้น การแต่งสำเภาไปค้าซึ่งเป็นเลี้ยงทายเคราะห์ดี
เคราะห์ร้ายอยู่หน่อย ๆ ลตล่อยไปด้วยเกิดอากรขึ้นใหม่ ๆ ได้เงินมาใช้
ในราชการแผ่นดินแน่นอนดีกว่ากำไรค้าสำเภา อากรเหล่านั้นให้เรียก
ว่าภาษี เพราะเป็นอากรที่เกิดขึ้นที่เรียกมาแต่ก่อน เป็นของเกิดขึ้นใหม่

เหมือนหนึ่งเป็นกำไร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราช
 ประสงค์จะให้เห็นว่าเงินเก่าเท่าใดเกิดขึ้นในรัชกาลของท่านเท่าใด จึง
 โปรดให้คลังสินค้าเป็นเจ้าจำนวนเสียต่างหากแตกต่างกันกับการจัดซื้อสินค้า
 ลงสำเนาตามที่เคยเป็นพนักงานมาแต่ก่อน การที่ยังคงบัญชาอากร
 เก่าใหม่เหล่านี้จึงได้แยกเป็นสองแผนก อากรเก่าอยู่ในพระคลังมหา
 สมบัติ อากรใหม่ซึ่งเรียกว่าภาษีอยู่ในกรมพระคลังสินค้า คงเรียกชื่อ
 ว่าอากรอยู่ แต่หอยเงินหอย ก.ข. ซึ่งเป็นของเกิดขึ้นใหม่ แต่คล้ายกัน
 กับอากรข้อนเดิมจึงคงเรียกว่าอากร แต่ก็ยกมาไว้ในพวกภาษี
 เหมือนกัน เมื่อกรมพระคลังสินค้าได้บังคับบัญชาภาษีอากรมีผล
 ประโยชน์มากก็มีแต่มีคุณชน ครั้นเมื่อสมเด็จพระยาองค์น้อยเป็น
 ผู้ต้องเลือกเป็นเสนาบดีกรมพระนครบาลไม่สมัครไป แลเทียบที่พระคลัง
 ก็ไม่ได้เป็น เพราะสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ไม่ยอมเป็นสมุหพระ
 กระจายใหม่ ก็ยังทำให้ตำแหน่งพระยาศรีพิพัฒน์ขึ้น ตามความเข้าใจ
 ว่าเสมอพระยาที่มีศักดิ์นาห้าพัน ฤๅอยู่ในที่ปฤกษาราชการคล้ายเสนาบดี
 เพราะกรมพระคลังสินค้าอยู่ในกรมพระคลังฤๅกรมว่าการต่างประเทศ
 ซึ่งเปลี่ยนแปลงมาแต่เดิม จึงได้เป็นพนักงานผูกพัน ภายหลังเมื่อเลิก
 การค้าสำเภาขาดแล้ว กรมพระคลังสินค้าจึงได้มีราชการแต่เพียงรับ
 ของส่วยบรรณาการซึ่งเกณฑ์ให้ส่งสำหรับลงสำเนาแต่ก่อนแลจ่ายของ
 เหล่านั้นแก่นายกำนันนายงานบ้างเล็กน้อย เป็นเจ้าจำนวนภาษีเป็นเจ้า
 พนักงานผูกพัน ไม่มีราชการอื่นใดอย่างอื่น ส่วนคลังในซ้ายคลังในขวาอีก
 สองคลังนี้ ได้ว่าอากรของเก่าอย่างเล็กน้อย แต่ที่ตั้งคลังสองคลังนั้น

โดยความมุ่งหมายที่จะให้เป็นผู้จัดซื้อของสำหรับจ่ายนายท่านทำการโยธา
 แลจ่ายราชการเบ็ดเสร็จได้ โดยเร็วไม่ต้องวิ่งซื้ออยู่ให้เสียเวลา คล้ายกัน
 กับกงสีสำหรับราชการทั่วไป ด้วยการทำงานกันอย่างเก๋าใช้เกณฑ์คน
 มาทำไม่ต้องออกเงินค่าแรงคงจ่ายแต่สิ่งของให้ทำ ผู้ซึ่งเป็นนายท่าน
 ทำงานนั้นไม่ต้องเลือกว่าเป็นช่างอาไม่เป็น หาเอาแต่ผู้ใดซึ่งเป็นคน
 บังคับบัญชาไพร่ให้ทำงานได้แข็งแรงแลหมั่นตรวจตราไม่ให้คนหลีกเลียง
 จากงานได้แล้วก็เป็นายท่านได้ เพราะนายท่านไม่เป็นคนเข้าใจใน
 การช่างจึงต้องมีนายช่างคนหนึ่ง มีพระยาราชสงครามเป็นต้น สำหรับ
 ให้ตัวอย่างกะส่วนที่จะทำ เพราะนายท่านไม่ชำนาญในการค้าขายไม่รู้
 เบาะแสที่จะไปซื้อของอันต้องการใช้ทำงาน ฤๅไปซื้อได้ก็ไม่รู้ราคาว่า
 ถูกแพงเพียงเท่าใด จึงได้ให้มีพนักงานที่เข้าใจราคาของสำหรับจัดซื้อ
 ของสะสมไม่ต้องให้เที่ยวหาซื้อลำบากแลซื้อในเวลาทีของนั้นถูก เพราะ
 ไม่ต้องเป็นการรีบร้อนที่จะจัดซื้อด้วยเป็นแต่ของรองราชการ จึงได้ย่น
 พนักงานที่จัดซื้อของนี้ออกเป็นสองแผนก เครื่องเหล็กต่าง ๆ ไว้เป็น
 พนักงานคลังในขวา สิ่งของต่าง ๆ น้ำยาทาสีเป็นต้นไว้คลังในซ้าย
 ความคิดเกิมนั้นจัดการเช่นนั้น แต่ครั้นภายหลังผู้ซึ่งอยากจะขายของล่อ
 เจ้าพนักงานด้วยผลประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้ขายของได้ราคา เจ้า
 พนักงานก็รับผลประโยชน์เหล่านั้น แล้วจัดซื้อของราคาแพงแลของ
 ไม่ดีจนไม่ต้องการจะใช้สะสมขึ้นไว้แลจ่ายไปในการต่าง ๆ คลังหนึ่ง ๆ
 ยี่หนึ่งตั้งพันชั่ง ส่วนการที่นายท่านไปทำนั้นจะประมาณว่าที่แห่งใดสิ้นเงิน
 เท่าใดก็ไม่ไ้ ด้วยต่างคนต่างซื้อต่างทำแต่คงมีราคาแพงกว่าที่ราษฎร

ทำสองเท่าสามเท่าเป็นอย่างน้อย ส่วนพระคลังราชการนั้นเป็นพนักงาน
 ที่จะรับของส่วยซึ่งมาแต่หัวเมืองชนกรมท่า คืออาสนาเป็นต้น แต่สิ่ง
 ของที่ส่วยเหล่านั้นก็ไม่พอที่จะใช้ราชการอย่างหนึ่งอย่างใด ตกลงเป็น
 กรมที่สำหรับจับข้อสิ่งของเหล่านั้น เบิกเงินหลวงไปใช้เหมือนคลังในซ้าย
 ในขวา แต่กรมนี้เป็นเคราะห์ที่ถือว่าภาษีพน ซึ่งเปนภาษีมีผล
 ประโยชน์มาก เจ้าพระยาพระคลังซึ่งกลายไปเป็นผู้ว่าการต่างประเทศ
 จึงยังหวงแหนเป็นเจ้าของอยู่ แต่เมื่อภาษีพนเป็นภาษีพระราชทานขาด
 ไปเฉพาะตัว เจ้าพระยาพระคลังก็ไม่ใช่ธุระอันใดในคลังราชการนัก
 ต่อเมื่อถอนภาษีพนจากผู้ที่ทำประจำตัวได้ เจ้าพระยาพระคลังจึงได้เป็น
 ธุระในการคลังราชการมากขึ้น ความเลียดันใดของคลังราชการก็เหมือน
 กับสองคลังที่วามมาแล้ว คลังวิเสศอีกคลังหนึ่ง เป็นคลังผ้าทั้งปวงยก
 เลียดผ้าเหลืองซึ่งเป็นของคลังศุภรัต แลเป็นผู้เบิกเงินใช้ในการเย็บ
 เกล็ด คือเงินท่ายที่นึ่งแลนิตยภัตรพระสงฆ์ แต่เดิมก็คงจะมีการมาก
 คล้าย ๆ กับคลังในซ้ายในขวา แต่ครั้นภายหลังมาจะเป็นด้วยแพรผ้า
 ต่าง ๆ เป็นของเก็บรักษายาก แลพระเจ้าแผ่นดินจะเป็นพระธุระมาก
 ในการที่จะบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นต้น จึงได้ส่งผ่านนั้นเข้ามาเก็บไว้เสีย
 พระคลังใน คลังวิเสศก็กลายเปนแต่ผู้สำหรับรับออกไปพระราชทานแต่
 ผู้หนึ่งผู้ใดฤาถวายในเวลาจะบำเพ็ญพระราชกุศล ทางที่จะหาผล
 ประโยชน์นั้นก็ค้ำแคบจนกลายเปนคลังร้าง ไม่ใคร่จะมีใครสมัคอยู่ใน
 ตำแหน่งนั้น ยิ่งกรมพระคลังสวนอีกคลังหนึ่งขึ้นอยู่ในกรมพระคลังมหา

สมบัติ เป็นพนักงานที่จะเก็บเงินอากรสวนตามน้ำโดนค แต่ไปเกิด
ผลประโยชน์ตั้งนายระวางคล้ายตั้งข้าหลวงเสนาในกรมนา เงินอากร
สวนก็ค้างอยู่กับนายระวางสูญไปโดยมาก แต่สวนจากนั้นแยกไปไว้คลัง
ราชการตามน้ำตกเป็นพนักงานจ่าย แลยังมีคลังอื่น ๆ อีกหลายคลัง
ซึ่งเป็นพนักงานซึ่งจะเก็บของของจ่าย แลเป็นผู้ที่จะรับของส่วยทั้งปวง
แยกไปอยู่ในกรมต่าง ๆ จนเหลือที่จะพรรณา แลในคลังทั้งปวงเหล่านี้
ข้างที่พระเจ้าแผ่นดินก็มอบให้ผู้ใดคนหนึ่งมีอำนาจตรวจตราประทับตราใน
ฎีกาเบิกด้วยรวมหลาย ๆ คลัง เพื่อจะมีให้เจ้าพนักงานในคลังนั้น ๆ
ตั้งเบิกสิ่งของเกินกว่าราคาแลช้อของไว้เกินที่ต้องการ แต่ก็ไม่เห็นมี
ประโยชน์อันใดเพราะการพินเปลืองมาเสียมากแล้ว

ครั้นภายหลังเมื่อการพระคลังมหาสมบัติแลคลังสินค้ำรวงไรยลง
ด้วยมิได้ มีผู้มีอำนาจบังคับบัญชาพอที่จะบอกกันมิให้แยบอย่างรวงไรย
ไปได้ จำเดิมแต่แผ่นดินพระยารัตนาธิเบศร์มา เงินที่เป็นจำนวนขึ้นในพระคลัง
ทั้งสองกรมนี้ต้องลดหย่อนลงไปเกือบครึ่งหนึ่งทุกภาษีอากร ด้วยความ
คิดของท่านผู้เป็นประธานในแผ่นดินแสดงให้ปรากฏว่า เพราะพวกจีน
ประมูลเงินเกินกว่าที่จะเก็บได้ เพื่อจะได้เอาเงินไปใช้ทำทุน เพราะ
ถือว่าไม่ต้องเสียคอกเบี้ยแลไม่ต้องส่งเงินเต็มตามที่แท้จริงได้ลดเงินลงแต่
พอเต็มกฎหมาย แต่การที่จะให้เงินซึ่งลดลงพอควรแก่กฎหมายแล้วนั้น
เข้ามาในคลังหาได้จัดการอุดหนุนอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เงินค้าง
ก็คงค้างไปอย่างเดิม แต่จำนวนเงินนั้นลดลง เมื่อเป็นดังนี้เงินที่ได้
มาใช้ราชการก็ลดลงทุก ๆ จนเงินแผ่นดินที่ได้เก็บจะไม่พอใช้การ
ประจำเดือน ส่วนการจรมีมากทำไป คลังต้องเป็นหนี้หนึ่งนับด้วย

หมื่นชัง จนไม่สามารถจะปล่อยให้การเป็นไปได้ จึงได้จัด
ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์เป็นออฟฟิศเจ้าพนักงานคลัง ยกคลังสินค้ามารวม
ว่าการพร้อมกับคลังมหาสมบัติ ยกกรมคลังมหาสมบัติขึ้นเป็นเสนาบดี
ว่าการคลัง ภายหลังรวมอากรคลังในซ้ายในขวาเข้าไว้ ในกรมนี้ด้วย
แต่กรมอื่น ๆ ก็ยังรวบรวมเข้าไม่ได้ด้วยการขัดข้องต่าง ๆ เพราะฉะนั้น
เสนาบดีว่าการคลังที่เทียบทั้นไว้ ก็เป็นแต่สักว่าส่วนหนึ่งไม่มีอำนาจ
เต็มตามตำแหน่งเสนาบดีว่าการคลังซึ่งควรจะมีการรับจ่ายเงินแผ่นดินซึ่ง
เป็นการสำคัญใหญ่ก็ยังไม่เป็นรูปร่างอันใดขึ้นได้ คงเป็นความลำบาก
อยู่หลายอย่างพินิจพิจารณา

ในกรมภูษามาลานั้น จางวางเป็นขุนนางผู้ใหญ่ตำแหน่งศักดิ์นา
ห้าพัน เพราะแต่ก่อนได้บังคับบัญชากรมที่ใกล้เคียงหรือที่เกี่ยวข้องด้วย
เครื่องต้นอันพระเจ้าแผ่นดินจะทรงทั่วไป เช่นกรมแสงหอกดาบกรม
แสงบันทึนตลอดจนพระคลังทอง ภายหลังมาในกรมแสงมีเจ้านายไป
เป็นจางวางผู้บังคับบัญชาก็มีอำนาจครอบงำว่าตลอดไป ทั้งกรมพระแสง
บันทึนกรมแสงหอกดาบแลแสงบันโรงใหญ่ ส่วนกรมพระคลังทองนั้น
มีเจ้านายไปกำกับการโรงทองก็บังคับการ ปกแผ่ไปถึงพระคลังทองด้วย
กรมภูษามาลาจึงได้คงอยู่แต่ชั่ว กรมภูษามาลากับกรมอื่นซึ่งเป็นกรม
เล็ก ๆ มีข้างสนะเป็นต้น จนถึงตำแหน่งจางวางกรมภูษามาลาไม่
เป็นตำแหน่งที่จำเป็นจะมี ผู้ใดก็ไม่มีใย่นึกอยากจะเป็น กรมภูษา
มาลาจึงได้เป็นกรมโตร้าง ๆ สบาย ไม่เป็นการสำคัญที่จะจัดการ
อันใดเปลี่ยนแปลงไต่กัน ว่าไว้เพราะเหตุที่แต่ก่อนเป็นกรมใหญ่เท่านั้น

กรมที่เป็นราชการทหารแต่แบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือน คือกรมล้อม
พระราชวัง ตำแหน่งอธิบดีในกรมล้อมพระราชวังนั้นยกขึ้นไว้เป็นตำแหน่ง
ใหญ่ ก็จะเป็นด้วยไพร่หลวงล้อมวังนั้น เป็นคนที่ไว้วางพระราชหฤทัย
ของพระเจ้าแผ่นดิน คล้าย ๆ กับเป็นไพร่สมสังกัดพันส่วนในพระองค์
ไพร่หลวงล้อมวังสักรักแรงแปลกกว่าไพร่หลวงกรมอื่น ๆ แลห้ามมิให้
ผู้นอกจากคนในกรมรู้จำนวน ซึ่งมีได้แบ่งไว้ในฝ่ายทหารนั้น ด้วย
คนพวกนี้ไม่ได้ต้องไปราชการทัพ เป็นพนักงานแต่จะรักษาพระราชวัง
อย่างเดียว คล้ายกับเป็นกรมวังชั้นนอก แต่บันดาการงานของกรม
ล้อมพระราชวังนั้น เป็นการทหารทั้งสิ้น คือรักษาข้อมกำแพง
พระราชวัง เป็นพนักงานยิงปืนรูงยิงปืนไฟใหม่ แลยิงปืนอาณานา
ซึ่งยกศาลมรรฎกมาให้อยู่ในกรมล้อมพระราชวังนั้น ดูก็เป็นจะให้ มี
ทางได้ประโยชน์แลจะให้มีความราชการทำอยู่ข้างเท่านั้น ด้วยความมรรฎก
ได้ผลประโยชน์โดยตรง ๆ มากกว่าความอย่างอื่น แลผู้ซึ่งมาเป็น
อธิบดีในกรมล้อมพระราชวังมักจะเป็นคนเข้าใจในการช่าง ด้วยมาจาก
กรมทหารในโดยมาก เพราะฉะนั้นกรมล้อมพระราชวังจึงมักจะต้อง
เป็นค้ำงานคล้ายกรมพระตำรวจ แลมีนางงานที่แข็งแรงอยู่ไม่ขาด
ในการซึ่งทำการช่างแลการค้ำนั้น ก็นับว่าเป็นการทหารตามที่ท่านได้
บันทึกไว้แต่ก่อน ๆ คนกรมล้อมพระราชวังมีมาก ด้วยเหตุที่มีบาญชี
ยักยัดจะตั้งเกลี้ยกล่อมไว้เป็นกำลังของพระเจ้าแผ่นดิน จนเกินที่จะ
ใช้เข้าเวรประจำการ ต้องยกไว้เป็นส่วยเสียโดยมาก ภายหลังมาได้
ยกคนด้วยล้อมพระราชวังมาเป็นทหาร การบังคับบัญชาแยกเป็น

แผนกหนึ่งต่างหากจากกรมล้อมพระราชวังอย่างเก่า แต่คงใช้รักษา
พระราชวัง มิได้ย้ายไปใช้การอย่างอื่น

กรมแสงขึ้นโรงใหญ่เป็นพนักงานที่เก็บรักษาอาวุธกระสุนปืนศิลา
ปากนกปืนดาทัมทั้งสิ้น ซึ่งแยกกรมแสงขึ้นโรงใหญ่มาไว้ในฝ่าย
พลเรือน ไม่เห็นมีเหตุอันใดซึ่งพอจะสันนิษฐานว่าเป็นฝ่ายพลเรือน
ด้วยอันใด ทราบแต่ตามที่ว่ามา แยกไว้ ให้เป็นการถ่วงอำนาจกันใน
สมุหนายกสมุหพระกระลาโหม คือแบ่งขึ้นใหญ่กรมกองแก้วจินดา
แลกรมรักษาตึกขึ้นไว้ไว้ในกรมพระกระลาโหม แยกกรมนี้มาไว้ใน
ในกรมมหาดไทย ราชการของกรมแสงขึ้นโรงใหญ่ เป็นพนักงานที่จะ
ชำระรักษาสินแลอาวุธอันมีอยู่ในโรงแลเป็นผู้จ่ายขึ้นกระสุนศิลาปากนกให้
แก่กรมอื่น ๆ มีช่างเหล็กช่างไม้ที่สำหรับทำการขึ้นเล็กอยู่ในกรมทำการ
อยู่เสมอมิได้ขาด ภายหลังมาเมื่อขึ้นชอง่ายกว่าทำก็ยกไปใช้การต่าง ๆ
ตลอดจนแต่งเครื่องทองเหลืองเครื่องเหล็กทั้งปวงไม่เล็กว่าอันใด กรม
มหาดไทยก็ไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชา ตกมาอยู่ในอำนาจผู้บังคับ
กรมพระแสงหอกดาบแลพระแสงขึ้นคันตามเช่นว่ามาแล้วนั้น

กรมช่างกรมม้าสองกรมนี้ นับว่าเป็นตัวทหารแท้ มีตัวขนนาง
ในกรมมาก ๆ ทั้งสองกรม ด้วยต้องการใช้ ในราชการที่ฝึกซ้อม
มิได้ขาด ซึ่งยกมาไว้ในฝ่ายพลเรือนนี้ไม่มีเหตุอันใดที่จะคิดไต่ถาม
จากที่จะถ่วงอำนาจกัน ดังเช่นว่ามาแล้วนั้นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง
จะว่าคนเหล่านี้แลช่างม้าที่เป็นพาหนะนั้น มีอยู่เลียงอยู่ในหัวเมือง
มหาดไทยทั้งสิ้น เมื่ออยู่ในฝ่ายพลเรือนกรมมหาดไทยจะได้เป็นอิสระ

ก็ขาดไป คงได้ตั้งอยู่แต่ที่ด่านกรุงเทพ ฯ สำหรับตรวจตราคนเข้าออก
 ในพระนครอย่างเดียว ทหารทั้งแปดหมื่นมีราชการแต่ในเวลาพระเจ้า
 แผ่นดินเสด็จออกนอกพระราชวัง ต้องลุกช่องล้อมวงรายทาง ไม่
 ต้องให้เสด็จในกระบวน เว้นไว้แต่เมื่อเสด็จกระบวนเรือจึงต้องมีแม่ทัพ
 ลงเรือกลองนำเสด็จลำหนึ่งฤๅสองลำ ตามกระบวนใหญ่กระบวนน้อย
 กับเมื่อเสด็จพยุหยาตราทางบก คล้ายเสด็จพระราชดำเนินการพระราช
 สงคราม จึงได้ใช้ทหารที่รักษาพระนคร เข้าในกระบวนแห่ทุกหมู่เหล่า
 นอกนั้นก็ไม่มีราชการอันใด มีแต่การจรเช่นกับจะสักเลขแผ่นดินใหม่
 ใช้ทหารอาษาพวกนี้ออกเป็นกองจับ บางคนก็ไต่ว่าความข้างเป็นนาย
 ทำงานอย่างตามคณวิชาของตัวคนไม่เป็นการคงตำแหน่ง ครั้น
 เมื่อตกมาถึงเวลาที่ไม่มีราชการ ท้าวเจ้ากรมปลัดกรมอาษาเหล่านี้
 ไม่เป็นคนที่มีความชอบความดีในการศึกสงครามมาแต่ก่อน ซึ่งเป็น
 เหตุจะให้มีตำแหน่งยศชื่อนี้ ก็เป็นแต่ตั้งคงตำแหน่งไว้ ถ้ามีราชการทัพศึก
 เล็กน้อยก็ต้องเกณฑ์ไปเสมอเพียงซัดทัพ การที่ไปซัดทัพเป็นที่เดือดร้อน
 ของผู้ที่ต้องไปมากกว่าให้ไปรบตีเมืองใด เพราะถ้าไปเช่นนั้น
 จะได้ผลประโยชน์มีได้หลายเป็นต้น การที่ไปซัดทัพเป็นไปเปล่า
 มาเปล่า ผลประโยชน์อันใดก็ไม่ได้อะไรขึ้น เป็นแต่ต้องจากบ้านไป
 ช้านาน ครั้นเมื่อกลับมาก็ไม่มีอันใดทำ เมื่อเห็นข้าราชการฝ่าย
 พลเรือนชั้นใหม่ที่อยู่กับบ้านสบายแลได้ผลประโยชน์มาก ก็ไม่มีผู้ใด
 จะสมัครเป็นขุนนางฝ่ายทหาร ด้วยได้ผลประโยชน์ผิวกันหลายเท่าหลาย
 ส่วน จนชั้นแต่เบี้ยหวัดต่อเบี้ยหวัดก็ไม่มีใครจะเทียมหน้า เพราะฉะนั้น

ขุนนางในกรมเหล่านี้จึงเป็นแต่คนเคนเลือก จนภายหลังจะหาตัวผู้ใดเป็น
เคโซท้ายน้ำ ก็ไม่มีใครยอม ในกรมอาษาทั้งแปดกรมนั้นยังเป็นกรมชั้น
กรมพระกระลาโหมอยู่ห่าง ๆ เมื่อมีราชการอันใดในกรมพระกระลาโหม
ที่เป็นการจรแลการแห้ง ๆ ก็มักจะขอขุนนางในกรมเหล่านี้ไปใช้อ้อย่าง
แต่ต้องนับว่าเป็นกรมร้างแลชุกโซ่มลันทั้งแปดกรม

ยังกรมทหารซึ่งเป็นระหว่างกลางไม่ใช่ทหารหน้า ซึ่งสำหรับ
จะเกณฑ์ไปราชการทัพเสมอ ๆ แลไม่ใช่ทหารรักษาองค์ เป็น
ทหารที่สำหรับเข้ากระบวนตามเสด็จพระราชดำเนิการพระราชสงคราม
คือ กรมอาษายืน กรมอาษาจาม กรมฝรั่งแม่นปืน กรมเกณฑ์หัด
อย่างฝรั่ง กรมแตรสังข์ กรมกลองชนะ เป็นต้น เป็นกรมที่มีมาแต่
โบราณ ยกเสียแต่กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งกรมฝรั่งแม่นปืนแล้ว กรม
เหล่านี้ก็มีการฝายพลเรือนหรือการพลเรือนสำหรับทหารทำ คือกรม
อาษายืนเป็นพนักงานในเครื่องศพ กรมแตรสังข์เป็นพนักงานที่จะนำ
พิณพาทย์แลกลองชนะ กรมกลองชนะเป็นพนักงานที่จะประโคมศพ
แลการแห่แห่นทั้งปวง กรมอาษาจามเป็นพนักงานที่จะจำใช้ ในเรือรบ
เรือไล่ทั้งปวงทางทะเล คงทำการเป็นฝ่ายทหาร กรมฝรั่งแม่นปืน
เป็นกรมทหารปืนใหญ่ มีราชการสำหรับจุกช่องล้อมวงแลแห่น้ำตาม
เสด็จอยู่ด้วยทั้งบกทั้งเรือ แต่อยู่ในบังคับกรมพระกระลาโหมชัดเจน
ทั้งกรมอาษาจามแลกรมฝรั่งแม่นปืน

กองมอญทั้งปวง แบ่งออกเป็นกรมใหญ่ห้ากรม คือ กรมตั้ง
ทองซ้ายตั้งทองขวา กรมดาบสองมือ กรมอาทมาตซ้ายอาทมาตขวา

ราชการของกรมเหล่านี้ก็คล้ายกับกรมอาษาแปดเหล่า แต่อยู่ในบังคับ
กรมพระกระลาโหมแน่นเข้าไปกว่ากรมอาษาแปดเหล่า เพราะไม่ได้
ตั้งเจ้าพระยามหาโยธา ซึ่งเป็นใหญ่ในกองมอญทั้งปวงมาเสวยอำนาจ
กรมพระกระลาโหมจึงได้บังคับบัญชาเหมือนเจ้าพระยามหาโยธา คล้าย
กันกับกรมอาษาจามแลกรมฝรั่งแม่นปืน

ส่วนที่เป็นทหารรักษาพระองค์ทั้งปวงนั้น คือ กรมพระตำรวจนำ
แปดกรม กรมพลพัน กรมทนายเลอก กรมคุมชัก กรมทหารใน กรม
รักษาพระองค์ เหล่านี้เป็นทหารรักษาพระองค์ ต้องนอนประจำเวร
ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อมีที่เสด็จพระราชดำเนินทางบกทางเรือ ใน
การสงครามหรือในการประพาศก็เป็นพนักงานที่จะให้ห้อมประจำการในที่
ใกล้เคียงพระองค์ จนที่สุดเวลาเสด็จออกท้องพระโรง กรมเหล่านี้ต้อง
เข้าเฝ้าก่อนขุนนางกรมอื่น ๆ เป็นผู้ซึ่งจะมีอาวุธเข้ามาในท้องพระโรงได้
พวกเดียว ตำรวจเหล่านั้นเป็นคารวิสัยซึ่งจะความซึ่งเหมือนกับพระเจ้า
แผ่นดินทรงเป็นผู้พิพากษาเอง ไม่ได้เกี่ยวข้องกับแก่ลูกขุน เป็นพนักงาน
ซึ่งจะทำที่ประทับพลับพลา หรือทำการที่เป็นการใหญ่จะให้แล้วโดยเร็ว
เช่นทำพระที่นั่งทำพระเมรุ เป็นต้น กรมพระตำรวจใหญ่ขวาได้บังคับ
บัญชากรมฉะพายมาแต่เดิมด้วย เมื่อมีราชการอันใดซึ่งเป็นทางไกล
ก็ให้ไปในหัวเมืองไกลก็ให้ เมื่อจะต้องมีข้าหลวงออกไปด้วยข้าราชการ
นั้น ๆ ก็ใช้กรมพระตำรวจโดยมาก เพราะฉะนั้นถึงว่ากรมพระตำรวจ

แบ่งอยู่ในฝ่ายทหาร ก็มีใ้^๒เกี่ยวข้องกับกรมพระกระลาโหมเลยแต่เดิม
 มา มีข้อห้ามมิให้เสนาบดีผู้ใด^๒หนึ่งขอให้ตั้งผู้ใดเป็นเจ้ากรมปลัดกรม
 พระตำรวจ ต้องแล้วแต่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งใ้^๒พระองค์เดียว บันดา
 พระราชอาญาทั้งปวงซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะลงโทษแก่ผู้หนึ่งผู้ใดย่อมใช้กรม
 พระตำรวจทั้งสิ้น จึงมีใ้^๒ให้กรมพระตำรวจอยู่ในบังคับผู้ใด ฟังคำสั่ง
 จากพระเจ้าแผ่นดินตรงแห่งเดียว แต่กรมรักษาพระองค์นั้นประจำรักษา
 พระเจ้าแผ่นดินในเวลาเมื่อมีที่เสด็จไปแห่งใดคล้ายกันกับตำรวจ แต่
 เมื่อถึงที่ประทับหรือเมื่อประจำอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เป็นผู้รักษาชั้นใน
 ใกล้เคียงชิดพระเจ้าแผ่นดินกว่ากรมพระตำรวจอีก เป็นผู้ซึ่งใช้ราชการ
 ใ้^๒ตลอดถึงพระบรมมหาราชวังชั้นในในการบางสิ่ง นับว่าเป็นผู้ใกล้ชิด
 ชั้นที่สองรองชาวที่ซึ่งอยู่ในฝ่ายพลเรือนลงมา แต่ไม่ได้เป็นผู้พิจารณา
 ความศาลบัลลังก์ เป็นพนักงานการซึ่งจะเป็นที่สำราญพระราชหฤทัย
 ต่าง ๆ มีพนักงานรักษาคันไม้เลียงสัตว์ เป็นต้น เป็นนายบ้านทำการ
 ในพระบรมมหาราชวังปนกันไปกับกรมวัง กรมทหารในก็ไม่ได้เป็นกรม
 ชำระความศาลบัลลังก์ เป็นกรมช่างไม่ทำการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง
 แลเป็นนายช่างที่สำหรับจะตรวจการงานที่มีนายบ้านไปทำ กรมทหารใน
 เป็นพนักงานสำหรับจะรักษาการในที่ใกล้ชิดข้างใน เช่นกับเป็นเจ้า
 พนักงานลง รักษาการในเรือบัลลังก์เวลาเสด็จลงลอย พระประทับเป็นต้น
 กรมเรือคู่ชักนั้นเป็นหมู่คนซึ่งไว้วางพระราชหฤทัยสนิทของพระเจ้า
 แผ่นดิน เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทางบกเจ้ากรมปลัดกรมสมทบแห่ง
 กับกรมพระตำรวจ แต่เมื่อเสด็จโดยทางเรือ กรมเรือคู่ชักลงเรือ

สองลำซึ่งไปนำเรือพระที่นั่งขึ้นบกกันอันตรายทั้งปวง ตั้งแต่เรือพระที่นั่ง
จะล่มเป็นต้นไป แต่ไม่ได้ว่าความศาลรับสั่งเหมือนกันแลไม่ต้องประจำ
เวรอยู่ในพระบรมมหาราชวังด้วย กรมพลพันก็เป็นตำรวจที่สนิทภายใน
คล้ายรักษาพระองค์ แต่ต้องประจำเวรอยู่นั้นนอกออกไปเสมอกับ
กรมพระตำรวจหน้า กรมทนายเลอกเป็นกรมที่เลือกคัดเอาแต่คนที่
ลำสันมันคง มีฝีมือชกมวยดี ให้เดินแห่ตามเสด็จไปในที่ใกล้ ๆ ได้
ขึ้นบกกันอันตรายอันไม่พอที่จะต้องถึงใช้อาวุธเช่นกับจับข้ายาเป็นต้น ซึ่งเกิด
กรมทนายเลอกขึ้นด้วยพระเจ้าแผ่นดินโปรดทรงมวย เลอกหาคน
ที่มีฝีมือดีไว้เป็นเพื่อนพระองค์ สำหรับจะเสด็จปลอมแปลงไปในที่
แห่งใดที่ไม่ควรจะใช้ขึ้นบกกันด้วยอาวุธ แต่เมื่อแห่เสด็จโดยปรกติ
ก็ให้ถือหอกเหมือนกรมพระตำรวจ มีเวรประจำการเหมือนกรมพลพัน
แลไม่มีหน้าที่ชำระความศาลรับสั่งทั้งสองกรม เพราะฉะนั้นกรมเหล่านี้
เป็นกรมที่ใกล้เคียง เป็นกำลังของพระเจ้าแผ่นดินจึงมิให้มีผู้ใด
บังคับบัญชาได้

กรมทหารซึ่งมีมาแต่โบราณก็มีกำหนดอยู่เพียงเท่านั้น แต่ครั้ง
ภายหลังมาเมื่อได้ขลุ่ยฉลุญวนบ้างลาวบ้าง หรือข้าเจ้าซึ่งเป็นกรมใหญ่
เมื่อเจ้าสนพระชนม์ลงยกเลขไพร่สมในกรมนั้นมาเป็นไพร่หลวง เอา
เจ้ากรมปลัดกรมเดิมมาตั้งให้เป็นเจ้ากรมปลัดกรมต่อไป ชื่อกรม
เหล่านี้ก็เรียกญวนอาษาลาวอาษาตามเพศภาษา ที่เป็นคนไทยก็เรียก
อาษาใหม่ บางทีก็ตั้งเป็นกองเรียกตามชื่อเจ้ากรม แจกไปให้ขึ้นกรม
พระกระลาโหมบ้าง กรมมหาดไทยบ้าง กรมต่าง ๆ บ้าง กรมใหญ่ ๆ

มีกรรมอาษาใหม่มีกองต่าง ๆ เกือบจะทั่วทุกกรม ไม่ได้ขึ้นไว้ในฝ่ายทหาร
ฝ่ายเดียวเพื่อจะให้เปนกำลังของท่านอธิบดีในกรมนั้น ๆ ได้บังคับบัญชา
ทหารหมู่หนึ่ง ๆ ทุกคน เพราะมีการทัพศึกไม่ได้เกณฑ์แต่ข้าราชการ
ฝ่ายทหาร เมื่อผู้ใดต้องไปราชการทัพก็จะได้ใช้ทหารในหมู่ของตัวเป็น
กำลัง ที่ว่ามานั้นเป็นทหารอย่างเก่าไม่ได้ฝึกหัด ไม่มีเงินเดือนทั้งสิ้น

ส่วนทหารที่ฝึกหัดอย่างฝรั่งเกิดขึ้นใหม่ในปลายแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังเป็นการเล่น ๆ ครั้นในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้สมเด็จพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงศ์เกลี้ยกล่อมกองมอญมาฝึกหัดเป็นรากเหง้าของทหารหน้า มี
เจ้าหม่อมสมุหยาญชีสารวัตรขุนหมื่นรียบเยี่ยงหวัดขึ้นอยู่ในกรมพระกระลาโหม
การบังคับบัญชาก็ศึกษาอยู่ในกรมพระกระลาโหม เมื่อทหารพวกนี้
ฝึกหัดขึ้นได้พอที่จะແ่เสด็จได้ จึงได้แย่งมาไว้ประจำการสำหรับແ่
นำเสด็จพระราชดำเนิน มีจำนวนคนเข้าเวรประจำการอยู่ในสองร้อย
ภายหลังจึงได้โปรดให้กรมหลวงมหิศวรินทร์เกลี้ยคนชักเอาในกรมต่าง ๆ
สิบเอาหนึ่งทุกหมู่ทุกกรมมาเป็นทหารอีกพวกหนึ่งเรียกว่าทหารเกณฑ์หัด
ทหารสองพวกนี้เป็นทหารชั้นนอกทั้งสิ้น ส่วนทหารรักษาพระองค์นั้น
ยกเอากรมยันทองปราช คือเลขข้าหลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งให้นั่งเขี้ยวคาคพุงลายสพายยันทองปราชແ่
เสด็จกระบวนหลังมาแต่ก่อนนั้น ยกขึ้นเป็นทหารยันทองปราชพวกหนึ่ง
เลขข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าซึ่งยกมาเป็นรักษาองค์
ใหม่ ถือพลองสวมหอกปลายยันทองตามเสด็จกระบวนหลัง ยกขึ้นเป็น

ทหารบนปลายหอก ทหารสองกรมกำหนดให้เข้าเวรเดือนหนึ่งกรมละ
 สองร้อยคน คงเป็นทหารหน้ามีประจำราชการเดือนหนึ่งอยู่ในสี่ร้อยคน
 ทหารรักษาองค์สี่ร้อยคน ทหารเกณฑ์หัตถ์นั้นเจ็ดเป็นชื่อนอยู่ในกรม
 พระกระลาโหม เพราะเจ้าพระยาสุรวงษ์แต่เมื่อยังเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ
 อยู่ได้บังคับบัญชาตลอดมาถึงกรมเกณฑ์หัตถ์ แต่ทหารรักษาค้น
 เจ้ากรมปลัดกรมบังคับกันเอง สักแต่ว่าอยู่ในเกณฑ์ทหารชั้นกรมพระ
 กระลาโหมแต่ขอเท่านั้น แต่เจ้าพระยาสุรวงษ์เป็นธุระในการเรือ
 มากกว่าการบก เพราะเหตุที่คนกองมอญซึ่งเก็บมาเป็นทหารหน้าตั้งแต่
 แบ่งส่งมาบริวารราชการแล้วก็ไม่ได้อำระลูกหม่อมเพิ่มเติมอะไร พวกเก่าที่
 เหลืออยู่ก็สูญไป คนที่เหลือเข้าเวรประจำอยู่ก็ไม่มากกว่าร้อยหนึ่ง
 ทหารเกณฑ์หัตถ์เหล่านั้น เมื่อกรมหลวงมหิศวรินทร์ชำระ คนกลัวเป็น
 ทหารมาก เสียเงินหลุดถอนไปเสียก็มากช่วยคนแทนด้วยบ้าง คนที่ช่วย
 มาแทนตัวนั้นเกือบจะเป็นคนที่ใช้ไม่ได้ทั้งสิ้น คงเหลือทหารที่เข้าเวร
 ประจำการอยู่ไม่เกินสองร้อยคน ส่วนทหารรักษาค้นนั้นไม่ได้เป็นคน
 เกณฑ์เข้ามาเป็นทหาร เป็นคนเข้าเวรตามธรรมเนียมแบ่งจ่ายมา
 เป็นทหาร แล้วแต่เจ้าหม่อมจะจ่ายมาเท่าใด หรือยกเืองหลักเลี้ยงกันไป
 ได้เท่าใด คงมีคนบริวารราชการกรมหนึ่งไม่เกินร้อยคน คงมีคนประจำ
 การอยู่ทั้งสี่กรมไม่เกินสี่ร้อยคน คนซึ่งจะชำระเพิ่มเติมต่อไปใหม่นั้น
 ไม่เป็นประโยชน์อันใด ด้วยกองมอญก็อยู่ในกรมพระกระลาโหมสิทธิ์
 ขาดแล้ว จึงได้ตัดทหารบกนั้นมาเสียขาด เจ้าพระยามหิธรศักดิ์ดำรง
 แต่ยังเป็นมหาดเล็กอยู่ได้บังคับบัญชา แต่บังคับบัญชาสิทธิ์ขาดอยู่ใน

กรมเกณฑ์หัตถ์แลรักษาองค์ ทหารหนั้นก็เป็นการอะลุ่มอล่วยกันอยู่
ครั้นล่วงมาถึงแผ่นดินพระยุพินันท์ทหารยิ่งซัดโซมมากลง จึงได้ชำระ
หม่ทหารหน้าทหารเกณฑ์หัตถ์ก็ไม่มีใครจะได้คนมากนักน้อย เสนาบดีจึงได้
ปรึกษาร่วมกัน ให้ขอคนมหาดไทยส่วนหนึ่ง กระลาโหมส่วนหนึ่ง
กรมละพันคน แต่ไม่ให้ยกขาดหม่มาเหมือนทหารหน้าทหารเกณฑ์หัตถ์
อย่างแต่ก่อน ให้จ่ายเข้าเดือนเหมือนรักษาองค์ ได้คนมหาดไทย
ครบจำนวนหรือหย่อนกว่าบ้าง ได้มาเข้าเวรประจำการเดือนหนึ่งสองร้อย
คนเสด แต่กระลาโหมนั้นเจ้าของกรมจะฝึกหัดเองบ้าง เฉย ๆ ไปบ้าง
ก็ไม่ได้นำมาเลยแต่สักคนเดียว แล้วให้เก็บลูกหม่มอนุชนอีก ก็ยกเป็น
ทหารมรีน มื่อร้อยคนไม่ได้รับราชการอันใดนอกจากรับเสด็จฟากข้างโน้น
มีทหารมหาดเล็กชนอีกหม่มหนึ่งเป็นทหารที่ใต้จัดการตามแบบวิธีอย่างฝรั่ง
ตัวนายได้เงินเดือนเป็นครั้งแรก แล้วจึงได้จัดการกรมอื่น ๆ ตามแบบ
นั้นต่อไป แต่ตัวคนทหารมีน้อยจึงได้มีประกาศรับทหารสมัครเข้ารับ
ราชการ แต่การนั้นก็เป็นไปได้อ่าวเดียว ความกลัวของคนจะต้องเป็น
ทหารนั้นไม่สิ้นไป การควบคุมยังไม่เรียบร้อย ทหารซึ่งจัดขึ้นใหม่
ก็ซัดโซมไปได้ โดยเร็ว แลกรมทหารที่เข้าเวรประจำการแยกย้ายกัน
เป็นหลายพวกหลายอย่าง ตลอดมาจนทหารล้อมวังทหารกรมข้าง
ทหารฝายซึ่งเกิดขึ้นใหม่ ก็มีวิธีต่าง ๆ กันไปไม่ลงเป็นแบบเดียวกันได้
ส่วนทหารปืนใหญ่นั้นแต่เดิมมีทหารฝรั่งแม่นปืน ภายหลังมีทหาร
ญวนปืนใหญ่แต่ไม่ได้ฝึกหัดอันใดอยู่ในกรมพระ กระลาโหมสิทธิ์ขาด
ต่อภายหลังมาจึงได้ฝึกหัดทหารญวนปืนใหญ่ขึ้นตามแบบอย่างฝรั่ง

ทหารบันใหญ่^๕นั้น ก็อยู่ในบังคับบัญชาของกรมพระกระลาโหมตามเดิม
แต่มาอยู่ประจำโรงฟากข้าง^๕นี้ ภายหลังเก็บคนในกรมแสงขึ้นเป็นทหาร^๕
บันแคต^๕ถึงคันอีกหมื่นหนึ่ง ทหารพวกนี้ไม่ได้ขึ้นกรมพระกระลาโหม
แต่เดิมมา แลมีวิธีแยกอย่างแปลกออกไปอีกพวกหนึ่งเหมือนทหารล้อมวัง
ทหารกรมข้างแลทหารฝาย ส่วนการเรือรบแลเรือกลไฟพระที่นั่งนั้น
อยู่ในบังคับเจ้าพระยาสุรสงคราม^๕ขึ้นกรมพระกระลาโหมสิทธิ์ขาด ไซ้คน
อาษาจามแลมอญจ่ายลงประจำลำเรือ แลมีแยกไปอยู่กับผู้อื่นข้างบางลำ
แต่ก็สาปสูญโดยเร็ว ภายหลังมีเรือเวสตรา^๕มาจึงได้ชักทหารบันแคต^๕
ลงคันลงไปเป็นทหารเรือ เมื่อกรมเรือกลไฟเก่าวิ่งรอยชดไชมไปมาก
ก็เกิดเรือเล็กน้อยแยกมาอยู่ในกรมทหารกรมแสงมากจนจนการเรือ
เป็นสองแผนก การที่จะรักษาแลใช้การต่าง ๆ ก็แปลกกัน

ด้วยเหตุที่ทหารบกทหารเรือมีวิธีฝึกหัดแลใช้จ่ายแปลก ๆ กันก็
เป็นที่ให้เปลืองเงินแลไม่เป็นการเรียบร้อยตลอดไปได้ จึงได้ตั้งกรม
ยุทธนาธิการขึ้นในเร็ว ๆ นี้ เพื่อจะได้รวบรวมบังคับบัญชาการทั้ง
ทหารบกทหารเรือให้เป็นแบบเดียวกัน ซึ่งเป็นทางที่จะได้จัดการ
ให้เรียบร้อยไปภายหน้า

ส่วนซึ่งแบ่งบันฝ่ายทหารแต่ทำการฝ่ายพลเรือนนั้น คือกรมช่าง
สิบหมื่น ซึ่งแบ่งไว้ในฝ่ายทหารนั้น ก็คงจะเป็นด้วยช่างเกิดขึ้นในหมู่
ทหารเหมือนทหารอื่นเขื่อน^๕ แต่ภายหลังมาเมื่อทำการต่าง ๆ มากจน
จนถึงเป็นการลเอียด เช่นเขียนบนกระสลักก็เลยติดอยู่ในฝ่ายทหาร
แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอินทในราชการทหาร ไม่ได้ขึ้นกรมพระกระลาโหม

มีแต่กองต่างหาก แม่กองนั้นมักจะเปนเจ้านายโดยมาก เมื่อเกิดช่าง
อื่น ๆ ขึ้นอีกก็คงอยู่ในกรมเดิม ฝ่ายพลเรือนข้างทหารบ้าง ไม่เฉพาะ
ว่ากรมช่างจะต้องเป็นฝ่ายทหาร เช่นช่างประดิษฐ์กระเจี๊วขึ้นกรมวัง
ช่างมหาดเล็กคงอยู่ในมหาดเล็กเป็นต้น

ในตำแหน่งราชการซึ่งได้พิจารณาโดยย่อนี้ เพื่อให้เห็นว่า
การขึ้นเดิมที่คิดวางตำแหน่งลง แล้วแลเคลื่อนคลายมาโดยลำดับ จน
คงรูปอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไร เมื่อพิจารณาเหตุการให้ตลอดไปแล้ว
ก็จะเห็นได้ว่าวิธีซึ่งแบ่งไว้แต่ก่อนกับความต้องการในเวลาปัจจุบันนี้ไม่
ต้องการเลย การจึงต้องผันแปรไปตามลำดับ ๆ จนไม่คงรูปเดิมอยู่ได้
แต่การที่ผันแปรไปนั้นเป็นไปตามเวลาที่ต้องการมอหนึ่งคราวหนึ่ง ไม่ได้
เป็นการที่คิดแบ่งสรรปันส่วนเพื่อจะให้เป็นการเรียบร้อยในราชการทุก
กระทรวง เป็นแต่กระทรวงใดอธิบดีมีอำนาจมากก็รวบรวมราชการแล
ผลประโยชน์ไว้ได้มาก กระทรวงใดอธิบดีมีอำนาจน้อยก็เกือบจะไม่ได้
ทำการอันใดแลไม่มีผลประโยชน์อันใด บางกระทรวงก็มีการมากเหลือ
ล้นจนทำไม่ไหว บางกระทรวงก็ไม่มีภาระอะไรจะทำ บางกระทรวงก็มี
ผลประโยชน์เกินกว่าการที่ทำ บางกระทรวงก็ไม่ได้ผลประโยชน์
พอแก่การที่ทำ ถึงว่าจะไม่มีข้อขัดขวางอันใดแล้วในเวลานี้ จะจัดการ
ให้เป็นการเรียบร้อยในราชการไม่ให้เปลืองเงินแผ่นดิน แลให้เป็น
ความสุขแก่ราษฎรก็ยังจัดไปไม่ได้ ด้วยผู้ซึ่งทำการมากเหลือตัวก็ไม่
สามารถจะรักษาในตำแหน่งให้เรียบร้อยไปได้ ผู้ที่ทำการน้อยไม่สมกับ
ตำแหน่งก็เปลืองเบี้ยหวัดเงินเดือน ผู้ซึ่งได้ผลประโยชน์มากโดยง่าย ๆ

ก็ไม่ตั้งใจจะทำการในตำแหน่งของตัวซึ่งไม่มีผลประโยชน์ ฝ่ายผู้ที่ตั้งใจ
ทำการไม่มีผลประโยชน์มากก็คิดท้อถอย หรือแสวงหาผลประโยชน์
ที่ไม่ชอบธรรมต่อไป

อนึ่งกรมต่าง ๆ แยกกันอยู่ ไม่มีผู้ใดบังคับบัญชาใครเป็นลำดับ
แลไม่มีการสโมสรพร้อมเพรียงกัน เมื่อมีราชการอันใดขึ้นก็ขัดทอกัน
โยเยไปกว่าจะเดินได้ตลอดทุกกรมบรรดาที่เกี่ยวข้องก็เป็นการเน้นซ้ำ
เสียเวลา เมื่อจะพรรณาถึงโทษที่เป็นอยู่เช่นนี้ก็จะมีที่สรุปลงได้ จึง
ต้องขอรวบรวมความลงว่าในการซึ่งจะให้ราชการทั้งปวงเรียบร้อยเป็นแบบ
อย่างคล่องสววกได้ตามสมควรที่จะปกครองบ้านเมืองในเวลานี้จำจะต้อง
แบ่งราชการให้มีผู้เป็นหน้าที่รับผิดชอบเป็นส่วน ๆ ไปพอแก่กำลังที่
รักษาการได้นั้นอย่างหนึ่ง จะต้องเลิกการที่กรมทั้งปวงแสวงหาผล
ประโยชน์ได้ โดยลำพังตัวไม่มีกำหนดเงินกำหนดการให้กลับเป็นเงินจ่าย
ให้ตามสมควรแก่การที่ทำได้ทำนั้นอย่างหนึ่ง การจึงจะเป็นไปสววกได้ตลอด

เพราะฉะนั้นจึงได้พิจารณาคำแห่งราชการซึ่งมีอยู่ในบัดนี้ เห็น
ได้ว่ามีภาระเกินกว่าเสนาบดีหกตำแหน่งซึ่งได้ขึ้นไว้แต่เดิม ถ้าจะขึ้นลง
อย่างเท่าการก็จะไม่สววกไปได้ จำจะต้องเพิ่มเติมตำแหน่งเสนาบดี
ลงใหม่ ให้พอสมควรแก่ตำแหน่งราชการในเวลานี้ เมื่อจะคิด
แบ่งราชการเป็นส่วน ๆ ก็เห็นสมควรว่าจะขึ้นออกในเวลานี้ได้เป็นสิบสอง
ส่วนคือ

กรมมหาดไทย สำหรับบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือแลเมืองลาว
ประเทศราช

กรมพระกระลาโหม สำหรับบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ฝ่าย
ตะวันตกตะวันออกแลเมืองมลายูประเทศราช

กรมท่าเป็นกรมว่าการต่างประเทศอย่างเดียวกันไม่ต้องว่าหัวเมือง
กรมวังว่าการในพระราชวัง แลกรมซึ่งใกล้เคียงรัชการใน
พระองค์พระเจ้าแผ่นดิน

กรมเมืองว่าการไปสืบแลการราษฎร คือกรมสุรัสวดีแลรักษา
คนไทย

กรมนาวาการเพาะปลูกแลการค้าขาย บำรุง บ่อแร่
กรมทั้งหกนี้ตั้งตามตำแหน่งเดิม เป็นแต่เปลี่ยนหน้าที่ไปบ้าง
ต้องตั้งเสนาบดีขึ้นใหม่อีกหกกรมคือ

กรมพระคลังว่าการบันดาภาษีอากร แลเงินที่จะรับจะจ่ายในแผ่นดิน
ทั้งสิ้น

กรมยุติธรรมได้บังคับศาลที่จะชำระความ รวมกันทั้งแพ่งอาญา
นครบาลอุทธรณ์ทั้งแผ่นดิน

กรมยมนาธิการ เป็นพนักงานสำหรับที่จะได้ตรวจตราจัดการ
ในกรมทหารบกทหารเรือ ซึ่งจะมีผู้บัญชาการทหารบกทหารเรือต่างหาก
อีกตำแหน่งหนึ่ง

กรมธรรมการ เป็นพนักงานที่จะบังคับบัญชาการเกี่ยวข้อใน
พระสงฆ์ตำแหน่งที่พระยาพระเลกดี แลเป็นผู้บังคับการโรงเรียนแล
โรงพยาบาลทั่วทั้งพระราชอาณาเขต

กรมโยธาธิการ เป็นพนักงานที่จะตรวจ การก่อสร้างทำถนน
ขุดคลอง แลการช่างทั่วไปทั้งการไปรษณีย์แลโทรเลขหรือรถไฟซึ่งจะมี
สืบไปภายหน้า

กรมมรุชาธิการ เป็นพนักงานที่รักษาพระราชลัญจกร รักษา
พระราชกำหนดกฎหมายแลหนังสือราชการทั้งปวง

ในตำแหน่งเสนาบดีทั้งสิบสองตำแหน่ง ซึ่งควรจะจัดขึ้นใหม่นี้
จะต้องยกถอนตำแหน่งเก่า ๆ ซึ่งมีหน้าที่คละปะปนกันอยู่ แยกไปตาม
สมควรแก่ตำแหน่ง เป็นต้นว่าบัณฑิตากรมทั้งปวงซึ่งได้บังคับบัญชาภา
ษากร เป็นพนักงานคลังส่วนหนึ่ง ๆ อยู่แต่ก่อนนั้น ต้องยกมาให้แก่กรม
พระคลังบังคับบัญชากรมเดียว บัณฑิตากรมต่าง ๆ ซึ่งได้มีศาลพิจารณา
ความต้องยกมารวมในกรมยุติธรรมกรมเดียว การอื่น ๆ นอกนั้น
ก็ต้องยื่นออกไปเป็นสิบสองแผนกตามการที่ใกล้เคียงในหน้าที่กรมนั้น ๆ
แต่การที่จะจัดเช่นนั้นก็จะเปนที่ขัดกับการเก่าอยู่ได้อย่างหนึ่ง ด้วยการ
แต่ก่อนนั้นท่านแยกกรมไพร่หลวงต่าง ๆ ซึ่งเป็นกองทหาร กองหนึ่ง
กองหนึ่งไปไว้ให้กรมต่าง ๆ ได้เป็นกำลัง เมื่อมีราชการศึกสงคราม
หรือราชการในบ้านเมือง อธิบดีกรมนั้น ๆ ก็ได้เอาไพร่พลกำลังคนเหล่านั้น
ถ้าจะยกไปรวมตามตำแหน่งที่จัดการใหม่ ก็จะตกไปอยู่กรมยมนาธิการ
กรมเดียวทั้งสิ้น กรมอื่น ๆ จะมีแต่เสมียนคนใช้เล็กน้อย ก็เหมือนหนึ่ง
ตัดกำลังเสนาบดีอื่น ๆ เสียหมด จะต้องให้เสนาบดีแลข้าราชการทั้งปวง
มีกำลังพอสมควรแก่ตำแหน่ง แต่ต้องขึ้นกรมยมนาธิการเฉพาะในการ
ซึ่งจะจัดให้ลงแบบแผนเป็นอย่างเดียวกัน การซึ่งจะควรจัดประการใด

จะกล่าวในทันทีช่วยการ เมื่อปฤกษากันจัดการรายละเอียดซึ่งจะได้
ใช้แบบอย่างใหม่ต่อไปนั้นจึงควรพิจารณาให้ตลอด

อนึ่งการประชุมข้าราชการปฤกษาทั้งพระราชกำหนดกฎหมายเป็น
ต้น ซึ่งมีเป็นแบบอย่างมาแต่เดิมนี้ มีอยู่สองพวก คือลูกขุน
ณศาลาพวกหนึ่ง ลูกขุนณศาลหลวงพวกหนึ่ง ลูกขุนณศาลานั้นคือ
ข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งต่าง ๆ มีเสนาบดีเป็นต้น ลูกขุนณศาลหลวงนั้น
คือลูกขุนที่เป็นผู้สำหรับพิพากษาคดีของราษฎร ทั้งสองพวกประชุมกัน
ปฤกษาเรียบเรียงพระราชกำหนดกฎหมาย เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรง
เห็นชอบอนุญาตแล้ว กฎหมายนั้นก็เป็นอย่างอื่นใช้ได้ เว้นไว้แต่บางครั้ง
โปรดให้มีพระบรมวงษานุวงษซึ่งได้บังคับบัญชาราชการไปเป็นประธาน
ในการปฤกษานั้นบ้าง พระบรมวงษานุวงษนั้นก็ลงพระนามอยู่ใน
บาญเฑณหน้าลูกขุนทั้งสองพวก ถ้าจะนับว่าเป็นสามพวกก็เพียงพระ
บรมวงษานุวงษอีกพวกหนึ่ง แต่ไม่เป็นการลงแบบแผนเสมอไป

ภายหลังมาไต่ตั้งที่ปฤกษาราชการแผ่นดินขึ้นอีกพวกหนึ่ง ที่ปฤกษา
ราชการในพระองค์พวกหนึ่ง นำที่แลอำนาจของที่ปฤกษาราชการทั้งสอง
นั้นแจ้งอยู่ในพระราชบัญญัติซึ่งได้ออกแต่ฉะวัน ๑ ๓ ๘ คำ บัจอ จุลศก
จุลศักราช ๒๔๓๖ ที่ปฤกษาราชการนั้นก็ไต่ทำการให้เป็นประโยชน์ขึ้น
ได้หลายอย่าง ตามเวลาซึ่งต้องการนั้น แต่ในเวลาข้าราชการทั้งปวง
เปลี่ยนแปลงไปกว่าแต่ก่อน ทั้งการที่จะจัดตำแหน่งเสนาบดีเป็นอย่าง
ใหม่นี้ด้วย จึงควรที่จะแก้ไขพระราชบัญญัติที่ปฤกษาราชการเหล่านี้
ให้ลงแบบอย่างสมควรกันกับการที่ไต่เปลี่ยนแปลงไปใหม่นี้บ้าง

อนึ่งราชประเพณี ซึ่งมีแบบอย่างมาแต่ก่อน แล้วเปลี่ยนแปลง
 ลงมาโดยลำดับลำดับ แต่ไม่ได้มีพระราชบัญญัติกำหนด
 กฎหมายอันใด ซึ่งจะเป็นของใหม่ล้างของเก่า ให้คงซึ่งแบบแผน
 ใด ๆ มาแต่พระราชกำหนดกฎหมายบทนั้นแห่งนั้น ทำให้เป็นสิ่งที่สงสัย
 คึกไปไต่ต่าง ๆ เป็นทางที่จะให้เกิดการไม่เรียบร้อยขึ้นในบ้านเมือง
 ควรจะจัดลงให้เป็นแบบอย่างเสียให้ชัดเจน ดังเช่นตำแหน่งผู้ซึ่งจะสืบ
 บรมราชสันตติวงศ์ ในกฎหมายเทียรบาลซึ่งเป็นกฎหมายเก่า ได้ออก
 ชื่อปรากฏว่าเป็นสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า ครั้นภายหลังมาชื่อและตำแหน่ง
 นั้นก็หายไป กลายเป็นพระมหาอุปราชซึ่งมีมาในกฎหมายตำแหน่งนา
 พลเรือน กฎหมายเก่านั้นก็ไม่ได้เลิกถอนอันใด จะว่าพระมหาอุปราช
 เป็นผู้รับราชสมบัติก็ไม่มีปรากฏในกฎหมายแห่งหนึ่งแห่งใด แต่สังเกต
 ได้ตามตัวผู้ซึ่งได้เป็นพระมหาอุปราชนั้น ย่อมเป็นผู้เป็นพระราชโอรส
 องค์ใหญ่ซึ่งควรจะได้รับราชสมบัตินั้นโดยมาก จึงเข้าใจกันว่าเป็นผู้
 ที่จะได้รับราชสมบัติ แต่เพราะไม่มีกฎหมายอันใดซึ่งชัดเจนว่า
 ตำแหน่งนั้นเป็นอย่างไร ภายหลังมาก็ตั้งกันเลอะเทอะไป จนผู้ซึ่งไม่
 ควรจะได้รับราชสมบัติได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งนั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดความ
 ร้าวราน ต่างคนต่างถือต่างคิดไปต่าง ๆ กัน เหมือนหนึ่งเบ็ดช่องไว้
 ว่าผู้ใดมีอำนาจก็ให้แย่งชิงเอาเถิด แต่กรุงรัตนโกสินทร์นี้เป็นยาม
 เคาระหัด จึงยังไม่มีเหตุการณ์ฉาวโฉ่ในบ้านเมือง ด้วยการอันนี้เกิดขึ้น
 เหมือนอย่างเช่นครั้งกรุงเก่า แลตำแหน่งอันนี้ได้กำหนดลงเป็นชัดเจน
 ขึ้นหนึ่ง ในเมื่อตั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเมื่อวัน ๖ ๖ ๒ คำ

ขื่ออัฐิก็ จุลศักราช ๑๒๔๘ ควรที่จะให้มีพระราชกฤษฎีกา เป็น
กำหนดลำดับราชสันตติวงศ์ให้มั่นคงเป็นแบบอย่างต่อไป จะได้ยั่งยืน
เหตุการณ์สำคัญยิ่งใหญ่อ่าให้มีขึ้นในภายหน้าได้

อนึ่งพระบรมราชานภาพของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนี้ ไม่ได้
มีปรากฏในกฎหมายอันหนึ่งอันใด ด้วยเหตุถือว่าเป็นที่ลับที่พ้น ไม่
มีข้อใดสิ่งอันใดหรือผู้ใดจะเป็นผู้บังคับขัดขวางได้ แต่เมื่อว่าตามความ
ที่เป็นจริงแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะทรงประพฤติกการอันใด ก็ต้องเป็น
ไปตามทางที่สมควรแก่เป็นยุติธรรม เพราะเหตุฉะนั้นข้าพเจ้าไม่มีความ
รังเกียจอันใด ซึ่งจะมีกฎหมายกำหนดพระบรมราชานภาพของพระ
เจ้าแผ่นดินเช่นประเทศทั้งปวงมีกำหนดต่างๆ กันนั้น เมื่อจะทำกฎหมาย
สำหรับแผ่นดินให้เป็นหลักฐานทั่วถึง ก็ควรจะต้องว่าด้วยพระบรม
ราชานภาพของพระเจ้าแผ่นดินให้เป็นหลักฐานไว้ แต่การซึ่งควรจะ
กำหนดอย่างไรวินั้น ข้าพเจ้าต้องขอชี้แจงความเห็นอันมิใช่ความเห็นที่เข้า
กับตัวไว้ โดยย่อว่า พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศหมายเอาประเทศยุโรป
ซึ่งปกครองบ้านเมืองมีกำหนดพระราชานภาพต่าง ๆ กัน ด้วยอาไศรย
เหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในบ้านเมืองโดยความไม่พอใจของราษฎร จึงได้มี
ข้อบังคับสกัดกันเป็นชั้น ๆ ตามลำดับเหตุการณ์ซึ่งมีขึ้นในบ้านเมืองนั้น ๆ
เหตุการณ์ทั้งปวงนั้นก็ยังไม่เป็นได้ทั่วถึงกัน เพราะฉะนั้นแบบอย่าง
จึงยังไม่ลงเป็นแบบเดียวกันทั่วไปได้ทุกประเทศ ส่วนที่กรุงสยามนี้ยัง
ไม่มีเหตุการณ์อันใดซึ่งเป็นการจำเป็นแล้ว จึงเป็นเช่นเหมือนประเทศอื่น ๆ
ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเรา

นี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่
 บ้านเมืองแลเป็นความศุขแก่ราษฎรทั่วไปจึงได้คิดทำ เป็นการฝึกกัน
 ตรงกันข้าม แลการที่จะปกครองบ้านเมืองเช่นประเทศสยามนี้ ตาม
 อำนาจอย่างเช่นเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ คือประเทศยุโรปก็จะไม่สามารถ
 ปกครองบ้านเมืองได้ แลจะไม่เป็น ที่ชอบใจของราษฎรทั่วหน้าด้วย
 เหมือนอย่างถ้าจะมีปาลิเมนต์จะไม่มีผู้ใดซึ่งสามารถเป็นเมมเบอร์ได้สัก
 กี่คน แลโดยว่าจะมีเมมเบอร์เหล่านั้นเจรจาการใดก็ไม่เข้าใจในราชการ
 ทั้งปวงทั่วถึง เพราะไม่มีความรู้แลการฝึกหัดอันใดแต่เดิมมาเลย ก็คง
 จะทำให้การทั้งปวงไม่มีอันใดสำเร็จไปได้ แลจะเข้าเป็นที่หวาดหวั่น
 ของราษฎรผู้ซึ่งไม่เข้าใจเรื่องราวอันใด เพราะไม่ได้ฝึกไม่ได้ ต้องการ
 เกิดขึ้นในใจเลย ราษฎรคงจะเชื่อเจ้าแผ่นดินมากกว่าผู้ซึ่งจะมาเป็น
 เมมเบอร์ออฟปาลิเมนต์ เพราะปรกติทุกวันนี้ ราษฎรย่อมเชื่อถือเจ้า
 แผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในยุติธรรม แลเป็นผู้รักใคร่คิดจะทำนุบำรุงราษฎรให้
 อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้นทั่วหน้ากันเป็นความจริง เพราะเหตุฉะนั้น
 ข้าพเจ้าจึงเห็นสมควรว่าราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินควรจะกำหนด
 ตามแบบเดิมแต่ในข้อที่เป็นข้อจริงอย่างไร คือเหมือนหนึ่งไม่กำหนด
 ตามคำพูดกันนอก ๆ แบบ เช่นเรียกพระนามว่าเจ้าชีวิต ซึ่งเป็นที่
 หมายว่ามีอำนาจอันจะฆ่าคนให้ตายโดยไม่มีความผิดอย่างหนึ่งอย่างใด
 ได้ ซึ่งความจริงสามารถจะทำได้ แต่ไม่เคยทำเลยนั้น ก็จะเป็นการ
 สมควรแก่บ้านเมืองในเวลานี้อยู่แล้ว

ข้อความซึ่งได้กล่าวมาทั้งปวงนี้ เป็นใจความหวังข้อความประสงค์
 ของข้าพเจ้าซึ่งจะให้ ท่านทั้งปวงทราบว่า ประสงค์ ซึ่งจะจัดการเปลี่ยนแปลง
 แปลงครั้งนี้ ด้วยเหตุผลประการใด แลประสงค์จะวางรูปใหม่เปลี่ยน
 รูปเก่านั้นอย่างไร เมื่อท่านทั้งปวงได้เข้าใจความประสงค์ หวังขอเช่นนั้น
 แล้ว ขอให้ประชุมกันคิดจัดข้อบังคับสำหรับที่จะให้ การทั้งปวงเป็นไปตาม
 ความประสงค์ดังนี้ ให้เรียบเรียงตลอดทุกตำแหน่ง ซึ่งข้าพเจ้าจะได้
 ในที่ประชุมปรึกษาการทั้งปวงนั้นด้วยต่อไป เมื่อคิดการได้ตลอดทั่วถึง
 เรียบร้อยแล้วจะเปลี่ยนแบบอย่างใหม่ เพื่อให้เป็นการมั่นคงในการที่
 เป็นเอกราชของกรุงสยามเป็นความสุขแก่ราษฎรทั้งปวงสืบต่อไป

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
 จันทบุรี

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ตำบลถนนราชบุรี จังหวัดพระนคร
วันที่ ๒๐ ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๐